

**12 NOYABR - KONSTITUSIYA GÜNÜ MÜNASIBƏTİLƏ
AZƏRBAYCAN XALQINA TƏBRİK - BAKI ŞƏHƏRİ, 11 NOYABR 1996-CI İL**

Əziz Azərbaycan vətəndaşları!

1995-ci il noyabrın 12-də müstəqil dövlətimiz və bütün xalqımız üçün taleyüklü əhəmiyyət kəsb edən ilk konstitusiyamız ümumxalq referendumu yolu ilə qəbul edilmişdir.

Bu konstitusiya Azərbaycan xalqının keçdiyi tarixi inkişaf yolunun məntiqi nəticəsidir. Konstitusiya ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, müstəqil dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsi və demokratik dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün hərtərəfli zəmin və şərait yaradır. Azərbaycanın tarixi keçmişini, bugünkü reallıqlarını və gələcək inkişaf perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsi konstitusiyamızı səciyyələndirən əsas cəhətlərdir.

Qəbul olunduğu gündən keçən bir ildə Azərbaycan dövlətinin diqqəti respublika həyatının bütün sahələrini bu konstitusiyaya uyğunlaşdırmağa və ondan irəli gələn başlıca tələbləri həyata keçirməyə yönəlmişdir. İctimai-siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə aparılan islahatların əsasını da məhz konstitusiya təşkil edir.

Bu gün ən mühüm vəzifə konstitusiyanı daha dərinləndirərək və onun verdiyi təminatlardan bəhrələnməkdən ibarətdir. Hər bir şəxs konstitusiya və qanunlara dönmədən əməl etməli, ondan irəli gələn dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməli, ölkəmizdə gedən demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesində yaxından iştirak etməlidir.

Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, respublikamızın hər bir vətəndaşı dövlətin ali qanununun həyata keçirilməsi yolunda və müstəqil Azərbaycanda inkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olması işində öz səylərini əsirgəməyəcəkdir.

Əziz həmvətənlərim!

Sizi Konstitusiya günü münasibətilə ürəkdən təbrik edir, hamınıza cansağlığı, səadət arzulayıram, hər birinizə müstəqil dövlətimizin yaranması və tərəqqisi yolunda böyük uğurlar diləyirəm.

Heydər Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

"Azərbaycan" qəzeti, 12 noyabr 1996-cı il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN İCLASINDA
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞI -
PREZİDENT SARAYI, 10 NOYABR 1995-Cİ İL**

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli komissiya üzvləri!

Bu gün biz Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar təşkil olunmuş komissiyanın referendum ərəfəsində son iclasını keçiririk. Komissiya altı aydan çoxdur ki, fəaliyyət göstərir. Altı ay müddətində onun səkkiz iclası olmuşdur. Komissiyanın yaratdığı işçi qrupu daha çox həm iclaslar keçirib, həm də işləyibdir. Ancaq bu iclaslararası vaxtda konstitusiyanın layihəsini bilavasitə hazırlayan şəxslər, onun üzərində işləyənlər və bizim hər birimiz, o cümlədən mən də bu altı ay müddətində yeni komissiyanın layihəsinin yaranması üçün çox vaxt sərf etmişik. Hesab edirəm ki, çəkilən zəhmətin, sərf olunan vaxtın hamısı öz bəhrəsini, nəticəsini verib. Biz addımbaaddım, günbəgün çalışıb müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının layihəsini hazırlayıb xalqa təqdim edə bilmişik.

Konstitusiya komissiyası üzvlərinin hər biri bu işdə fəal iştirak edibdir. Ancaq eyni zamanda mən bu gün qeyd etməliyəm ki, konstitusiya komissiyası tərəfindən yaradılmış işçi qrupu, bu layihənin hazırlanmasına cəlb olunmuş mütəxəssislər, hüquqşünaslar əməli surətdə çox iş görüblər. Burada, Prezident Aparatında bu məsələ ilə məşğul olan əməkdaşlarımız çox işləyiblər. Ali Sovetdə bu məsələ ilə məşğul olan əməkdaşlarımız çox işləyiblər. Bunların hamısının zəhməti nəticəsində biz, komissiya üzvləri iclaslarda müzakirəni ümumi sözlərlə yox, konkret layihələr, təkliflər əsasında aparmışıq. Ona görə də mən bu gün - artıq konstitusiyanın layihəsi xalqa təqdim olunandan sonra - ümidvaram ki, noyabrın 12-də o, referendumdə qəbul olunacaqdır. Bu ərəfədə birinci növbədə konstitusiya komissiyasının üzvlərinə təşəkkürümü bildirirəm. İşçi qrupuna xüsusi təşəkkür etmək istəyirəm. Çünki yenə də deyirəm, onlar əməli işlə məşğul olublar, çox elmi tədqiqatlar, axtarışlar aparıblar. Dünyada mövcud olan konstitusiyaların müddəaları ilə tanış olublar, əlimizdə olan layihəni onlarla müqayisə ediblər, başqa çox işlər görüblər.

İşçi qrupuna xüsusi təşəkkür edirəm, minnətdarlığımı bildirirəm. İşçi qrupumuzda bu məsələ ilə ən çox məşğul olan və xüsusən bu sənədləri mənə birbaşa, ardıcıl surətdə təqdim edən bizim hüquq şöbəsindəki şəxslər - həm burada, Prezident Aparatında, həm də Ali Sovetdə olan şəxslər daha çox iş görüblər. Prezident Aparatı hüquq şöbəsinin müdiri Şahin Əliyevlə, Ali Sovetin hüquq şöbəsinə rəhbərlik edən Səfa Mirzəyevlə mən daha çox əlaqədə olmuşam. Onların daha çox işini müşahidə etmişəm. Onlara xüsusi təşəkkür edirəm.

Ümumiyyətlə, bu gün hamımız mənəvi rahatlıq hissi keçirə bilərik. Çünki tarixi bir iş görüldür. Tarixi bir sənəd yaradılıbdır. Bu gün biz ölkəmizin bütün ictimaiyyəti qarşısında, dünya ictimaiyyəti qarşısında deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının, xalqımızın tarixində ilk demokratik konstitusiya yaranmasında biz bilavasitə iştirak etmişik və bu layihənin yaranması bizim hamımızın birlikdə məhsuldar əməyimizin, fəaliyyətimizin nəticəsidir.

Komissiya öz işinə başlayarkən mən demişdim ki, bizim üzərimizə böyük məsuliyyət düşür. Biz gələcək nəsillərin qarşısında çox cavabdeh olacağıq, eyni zamanda üzərimizə böyük və şərəfli

bir vəzifə düşür. Bu gün mən deyə bilərəm ki, komissiya üzvlərindən heç kəs narahat olmasın. Mən buna tam əminəm. Çünki üzərimizə düşən məsuliyyəti biz vicdanla, xalqımıza, vəzifəmizə sədaqətlə həyata keçirmişik və gördüyümüz işə, xalqa təqdim etdiyimiz layihəyə görə fəxr edə bilərik. Hesab edirəm ki, bütün gələcək nəsillərdə meydana çıxacaq sualların hamısına burada cavab var. Yəni biz tarixi bir sənədin yaradılmasının iştirakçılarırıq və bununla fəxr edə bilərik.

Mən şəxsən bu sənədin hazırlanmasına böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşmışam. Çünki mənim çoxillik həyat yolumda olan təcrübəm və keçmişdə, bəzi mərhələlərdə ağır sınaqlarda olduğum illərdə qarşımda duran çətinliklərin hamısı məni daha da məsuliyyətli olmaq üçün formalaşdırıbdır. Ona görə də komissianın sədri kimi şəxsən mən bu böyük tarixi sənədin hazırlanmasında öz şəxsi məsuliyyətimi daim dərk etmişəm, bu gün də dərk edirəm. Ona görə də bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azərbaycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd - siyasi, hüquqi sənəd yaratmışıq.

İndi komissianın layihəsini təhlil etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki burada, bu salonda olan şəxslərin hər biri bu konstitusiyaya layihəsini hazırlayanlardır, onun iştirakçılarıdır. Yenə də deyirəm, bu, hamımızın birgə yaradıcılığımızın nəticəsidir, zəhmətimizin məhsuludur.

Ancaq bir neçə məqama toxunmaq istəyirəm. Bizim konstitusiyaya layihəsinin ən böyük əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, xalqımızın, respublikamızın tarixində bu, ilk, tamamilə sərbəst, müstəqil şəkildə yaranmış konstitusiyadır. Ümumiyyətlə, deyə bilərəm ki, ilk konstitusiyadır. Keçən iclaslarımızda Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya tarixi haqqında danışıldı. Biz 1921-ci ildə, 1937-ci ildə və 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyalar haqqında danışdıq. Bu konstitusiyalar Sovetlər İttifaqının tərkibində olan, sosialist quruluşuna mənsub olan respublikanın konstitusiyaları olmuş, amma eyni zamanda 70 il müddətində xalqımızın, Azərbaycan Respublikasının tarixi yol keçməsində, yaşamasında və gəlib bu günlərə çatmasında böyük rol oynamışdır. Biz tarixə daim hörmətlə yanaşmalıyıq, keçmişimizi qiymətləndirməliyik. Bu gün mən o konstitusiyayı yaradanlara və o konstitusiyaya əsasında on illər boyu Azərbaycanda görülmüş işlərə hörmət və ehtiramımı bildirirəm.

Ancaq hazırda yaranan konstitusianın layihəsi indiyə qədər olan bütün konstitusiyaların, qanunların hamısından tamamilə fərqlənir. Ona görə fərqlənir ki, bu, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır. Bu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan, dünya birliyində bərabərhüquqlu yerini tutmuş Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasıdır. Fərqlənir ona görə ki, bu konstitusiyaya Azərbaycan xalqının iradəsini ifadə edərək, heç bir mərkəzdən idarə olunmadan, bizim, yəni konstitusiyaya komissiyasının və konstitusiyaya layihəsi hazırlanmasında bizimlə bərabər iştirak edən geniş miqyaslı vətəndaşlarımızın əməyinin nəticəsidir. Yəni bizim sərbəst, müstəqil fəaliyyətimizin nəticəsidir. Ona görə də bu konstitusiyaya layihəsi əvvəlki bütün konstitusiyalardan fərqlənir və tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

Biz dörd ildir ki, müstəqil dövlət kimi yaşayırıq. Dörd il dövlət müstəqilliyi çərçivəsində yaşayaraq indi nəhayət, biz müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyasını qəbul edirik. Ona görə də bu layihə fərqlənir və tarixi bir sənəddir. Yenə də deyirəm, konstitusiyaya layihəsinin müddəaları haqqında danışmağa ehtiyac yoxdur, ancaq əsas məzmunu ondan ibarətdir ki, o, xalqın iradəsini

ifadə edir, Azərbaycanın dövlət quruluşunun təsirlərini, hüquqi əsaslarını yaradır, Azərbaycanda dövləti idarəetmənin prinsiplərini əks etdirir, dövlət ilə xalq arasında olan münasibətləri əks etdirir və müstəqil Azərbaycan Respublikasında hüquqi demokratik, dünyəvi dövlətin qurulması üçün bütün hüquqi əsasları yaradır. Onun bütün maddələri xalqın iradəsini ifadə edir. Hakimiyyətin mənbəyi xalqdır - bu əsas anlayış burada bariz şəkildə öz əksini tapıbdir. İdarəetmədə, dövlətçilikdə hakimiyyətin bölgüsü tam demokratik prinsiplər əsasında öz əksini tapıbdir.

Konstitusiyamızda dünya konstitusiya təcrübəsindən çox istifadə olunubdur. Ancaq eyni zamanda bizim konstitusiyamız Azərbaycan Respublikasının tarixi ənənələrini, xüsusiyyətlərini də əks etdirir. Bunlarla yanaşı, ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının bu gününü, gələcəyini təmin etmək üçün özünəməxsus prinsipləri əks etdirir. Ona görə də öz məzmun və mənasına görə tam demokratik prinsipləri özündə əks etdirən bir konstitusiyadır. Amma eyni zamanda bu heç bir başqa dövlətin konstitusiyasına bənzəməyən bir konstitusiyadır. Bu bizim özümüzün konstitusiyamızdır, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır.

Bir də qeyd edirəm ki, burada bütün demokratik prinsiplər öz əksini tapıbdir. Hakimiyyətə dair prinsiplər məlumdur. Konstitusiyanın maddələrinin 48-i insan, vətəndaş azadlıqlarına, hüquqlarına həsr olunmuşdur. Ümumi mətnin üçdə bir hissəsi məhz insan, vətəndaş hüquqlarına, azadlıqlarına həsr edilmişdir. Bu da onu sübut edir ki, bu konstitusiya Azərbaycan vətəndaşlarının azad, sərbəst yaşaması üçün bütün şəraitləri yaradan bir konstitusiyadır. Bu konstitusiyada Azərbaycanın həm dövlət quruculuğu, həm respublikamızın iqtisadiyyatının qurulmasının əsas prinsipləri, hakimiyyətin bölgüsü: qanunvericilik, icra hakimiyyəti, məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətləri və onların müstəqilliyi, qarşılıqlı fəaliyyəti öz əksini tapıbdir.

Konstitusiya layihəsi dərc olunandan sonra vətəndaşlardan, ayrı-ayrı təşkilatlardan konstitusiya komissiyasına üç mindən çox təklif daxil olmuşdur. Bu təkliflər işçi qrupu tərəfindən diqqətlə öyrənilmiş, baxılmış və onların bir çoxundan konstitusiya layihəsinin işlənməsində, son həddə çatdırılmasında istifadə olunmuşdur.

Bilirsiniz ki, bu konstitusiya layihəsinin hər bir maddəsini biz sizinlə çox diqqətlə müzakirə etmişik. Ancaq onun bir maddəsi xüsusi müzakirə olunubdur. Bu da Azərbaycanın dövlət dilinə aid olan maddədir. Onun da xüsusi müzakirə edilməsinə səbəb bir tərəfdən keçmiş zamanlarda bu barədə tam aydınlığın olmaması, ikinci tərəfdən 1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis tərəfindən bu barədə qeyri-qanuni də olsa qəbul edilmiş qərarın mövcud olması, üçüncü tərəfdən xalqımızın, ziyalıların, alimlərin, yaradıcılıqla məşğul olanların bu məsələyə xüsusi münasibətidir.

Bildiyiniz kimi, bunları nəzərə alaraq həmin maddə demokratik şəkildə hərtərəfli müzakirə olunub. Birincisi onu qeyd etmək istəyirəm ki, konstitusiya komissiyasına daxil olmuş üç min təklifdən yalnız 23 təklifdə konstitusiyada dövlət dilinin türk dili və ya Azərbaycan türkcəsi adlandırılması təklif edilib. Ancaq buna baxmayaraq, mən konstitusiya komissiyasının sədri kimi bu məsələnin vacibliyini nəzərə alaraq, özüm bu müzakirələrin geniş aparılmasının təşəbbüskarı olmuşam. Bu heç bir rəqlamentə yazılmamışdır və heç kəs də bunu mənə təklif etməmişdir. Mən bunu burada sizə deməliyəm.

Konstitusiya komissiyasının üzvlərindən də heç kəs mənə təklif etməmişdir ki, bu maddə xüsusi müzakirə olunsun. Ancaq yenə də deyirəm, bu maddənin çox mühüm əhəmiyyətini dərk edərək mən bu maddənin xüsusi müzakirə olunmasını təklif etdim və bunu da təşkil etdim.

Bildiyiniz kimi, oktyabrın 14-də konstitusiya komissiyasında bu məsələ müzakirə olundu. Ondan sonra oktyabrın 31-də bu maddə Elmlər Akademiyasında Azərbaycan alimlərinin, ziyalılarının, jurnalistlərin, yazıçıların, şairlərin və dil sahəsində bütün mütəxəssislərimizin iştirakı ilə geniş müzakirə olundu. Orada 27 adam çıxış etdi. Ondan sonra konstitusiya komissiyasının iclası bir daha məhz buna həsr olundu. Konstitusiya komissiyasının üzvlərindən əlavə ora bu işlə məşğul olan bir çox yüksək səviyyəli mütəxəssislər, eyni zamanda bu işə xüsusi maraq göstərən şəxslər dəvət edildi. Orada da məsələ müzakirə olundu, 25-dən çox adam çıxış etdi. Bundan sonra layihənin son variantı konstitusiya komissiyasında yenidən müzakirə edilərkən bu məsələ barəsində bilavasitə çıxış edib öz fikirlərini demək imkanı olmamış komissiya üzvləri də çıxış etdilər və beləliklə, biz bu məsələni aşkarlıq, tam demokratiya şəraitində həyata keçirdik. Hesab edirəm ki, bütün bunların nəticəsində ən doğru, düzgün və ən əsaslı bir qərar qəbul etdik ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bu, Azərbaycan xalqı üçün, onun mədəniyyəti, dilinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli qərardır. O, Azərbaycanda bütün Azərbaycan xalqının tərkibini təşkil edən xalqların hamısının özləri üçün bir dili qəbul etməsi üçün çox əsaslı bir qərardır və hesab edirəm ki, həm keçmişimizə böyük hörmətdir, həm də gələcək nəsillər üçün böyük bir sərvətdir. Mən hesab edirəm ki, biz çox düzgün və əsaslı qərar qəbul etmişik.

Konstitusiya layihəsinin bir fəslə yenə də müəyyən bir maraq doğurmuşdur. Bu, Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid olan fəsildir və ona aid olan maddələrdir. Bəziləri bu maddənin əhəmiyyətini dərk etmədən, bu işə səthi yanaşaraq, formal nöqtəyi-nəzərdən münasibət göstərərək belə fikir söyləyirlər ki, Azərbaycan unitar dövlətdir, unitar dövlətin içərisində muxtar respublika bir dövlət kimi ola bilməz. Bəziləri belə bir fikir söyləyirlər ki, guya bu, gələcəkdə Azərbaycanın federallaşmasına gedən bir yol açır və sairə.

Bunlar tamam əsassızdır, çox cılız fikirlərdir. Yenə də deyirəm, nə hüquqi, nə siyasi biliyi, təcrübəsi olmayan adamlar tərəfindən irəli sürülən fikirlərdir və bəzən də sadəcə populist xarakter daşıyan fikirlərdir. Ancaq bunlara baxmayaraq, biz hər bir təklifə diqqətlə yanaşdığımız kimi, buna da xüsusi diqqətlə yanaşdıq. Mütəxəssislərlə dəfələrlə müzakirə etdik. Dünya praktikasına baxdıq. Unitar dövlətlərin və demokratiya sahəsində çox inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin tərkibində muxtar qurumların dövlət kimi olmasını bir daha oxuduq, öyrəndik. Bunu əvvəlcədən də bilirdik, amma bu fikirləri yenə də əsaslandırmaq və yaxud bu müddəaların nə qədər əsaslı olduğunu özümüz üçün müəyyən etmək məqsədi ilə bunların hamısını öyrəndik. Hesab edirəm ki, bu fəsil də tamamilə əsaslı yazılıbdır və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, müstəqilliyini təmin edən bu maddə çox böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir - həm bizim tarixi keçmişimizə görə, Azərbaycanın tərkibində bu muxtar respublikanın yarandığı zamandan indiyədək keçdiyimiz dövrdə rastlaşdığımız halları nəzərə alaraq, həm də gələcəyimiz üçün.

Bu konstitusiya layihəsinin ən əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini təmin edir, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü təmin edir, Azərbaycan xalqının hüquqlarının toxunulmazlığını təmin edir, vətəndaşlarımızın hər birinin hüquqlarının qorunmasını təmin edir və Azərbaycan xalqının, respublikamızın bölünməzliyini, hakimiyyətin heç bir qüvvə tərəfindən mənimsənilə bilməzliyini təmin edir.

Bax, bütün bunlara görə bu konstitusiya layihəsi çox dəyərli tarixi bir sənəddir və güman edirəm ki, xalqımız da bunu belə qəbul edəcəkdir. Tam əminəm ki, noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, seçiciləri - bizim dörd milyon 300 minə qədər seçicimiz var - seçki

məntəqələrinə gələcəklər, referendumda iştirak edəcəklər və Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasına səs verəcəklər.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək istəyirəm ki, indi bəzi müxalifət partiyaları - xalqı bu konstitusiyaya səs verməməyə çağıran partiyalar, siyasi qüvvələr Azərbaycanın konstitusiyasının yaranması üçün bir iş görmürlər. Bu konstitusiya komissiyası öz işinə başlayandan, bilirsiniz ki, komissiyanın bütün iclasları aşkar şəkildə keçibdir, televiziya ilə xalqa çatdırılıb, bütün bu icaslarda gedən müzakirələr mətbuatda dərc olunubdur. Biz bütün təşkilatlara, elmi müəssisələrə, yaradıcılıq təşkilatlarına, alimlərə, ziyalılara, bütün birliklərə və o cümlədən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən siyasi partiyalara müraciət etdik ki, bu, ümumxalq işidir. Sən hansı dünyagörüşə mənsubsan, hansı siyasi quruma mənsubsan - bunun fərqi yoxdur. Bu, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasıdır və hər kəs çalışmalıdır ki, onun yaranmasında iştirak etsin. Xüsusən özlərini siyasətçi adlandıran və siyasət sahəsində fəaliyyət göstərən qurumlar, partiyalar gərək bu işə daha da yaxından münasibət göstərsinlər. Ancaq mən bu gün bəyan etmək istəyirəm ki, işlədiyiniz altı ay müddətində heç bir siyasi partiya konstitusiya layihəsinə aid bir layihə təqdim olunmayıb. Heç bir siyasi partiya.

Əgər bu siyasi partiyalar doğrudan da öz siyasi fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının bu gününə, gələcəyinə həsr edirlərsə, gərək onlar bu işlə məşğul olaydılar, öz layihələrini təqdim edəydilər, konstitusiya komissiyasına müraciət edəydilər, hətta istəsəydilər öz layihələrini təqdim edəndən sonra gəlib konstitusiya komissiyasında onların barəsində izahat verəydilər, onların Azərbaycan üçün daha gərəkli olduğunu sübut edəydilər. Bu altı ay müddətində bütün bunlar üçün şərait yaranmışdır. Ancaq heç bir siyasi partiya heç bir layihə hazırlamadı, heç bir layihə təqdim etmədi.

Onu da qeyd etməliyəm ki, biz dövlət işi ilə məşğuluq. Bizim üzərimizə böyük və ağır vəzifələr düşür. Biz dövlətə rəhbərlik edirik. Bu komissiyanın üzvlərinin, iştirakçılarının əksəriyyəti də hərəsi bir sahənin rəhbəridir, hərəsi bir sahəyə cavab verir, hərəsi dövlətin bir strukturuna rəhbərlik edir. Yəni bizim işimiz çoxdur. Buna baxmayaraq biz bu işi bütün işlərin hamısından üstün tutaraq buna çox vaxt sərf etdik və bu layihəni hazırladıq. O siyasi partiyaların isə siyasi fəaliyyətlərindən savayı başqa bir işləri yoxdur. Siyasi fəaliyyətləri nədən ibarətdir? Qəzet çıxarmaq. Eyni zamanda, mən hesab edirəm ki, əgər normal siyasi fəaliyyət aparılırsa, onlar Azərbaycan Respublikasının bu günü, gələcəyi haqqında öz konsepsiyalarını, layihələrini, təkliflərini hazırlayıb dövlətə təqdim etməlidirlər. Bu dövləti istəyirsən, istəmirsən - bunun fərqi yoxdur. Bu dövlətin başçıları xoşuna gəlmirsə, bunun fərqi yoxdur. Əgər sənün ürəyin xalqın üçün, respublikan üçün, dövlətin gələcəyi üçün yanırısa, sən öz təklifini, layihəni verməlisən. Əgər hesab edirsən ki, sənün təklifin, layihən o birisindən üstündür - onu sübut etməyə çalışmalısən. Əgər bu siyasi partiyalar doğrudan da siyasi fəaliyyət göstərən təşkilat kimi bu məsələnin nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini dərk etmiş olsaydılar, bəlkə doğrudan da belə dəyərli bir layihə almaq mümkün olardı.

Ancaq mən deyirəm, heç bir partiya, heç bir siyasi qurum, - mən müxalifətdə olanları deyirəm, çünki başqaları dövlətlə bağlıdırlar, onların fikirləri dövlət orqanlarının fikirləri ilə üst-üstə gəlir, - müxalifətdə olanlar heç bir təklif verməyiblər, yəni layihələr təqdim etməyiblər. Doğrudur, bəzi qəzetlərdə bu layihənin bəzi müddəaları tənqid olunubdur. Bizim komissiya üzvləri o tənqidlərə də baxırlar. Əgər o tənqidlərdə dəyərli bir fikir söylənilsəydi, onlardan istifadə olunacaqdı. O tənqidlərdən irəli gələn bəzi fikirlərdən bəlkə də istifadə olunubdur. Mən bunu da

istisna etmək istəmirəm. Ancaq iş bu qəzetdə çıxan məqalələrdəki tənqidlərlə bitmir. Əgər müxalifət doğrudan da həqiqi müxalifətdirsə, bu müxalifət xalqa xidmət etmək istəyirsə, bu müxalifət Azərbaycanın dövlətçiliyinə xidmət etmək istəyirsə, bax, bu, məqam idi, meydan idi. İkinci dəfə belə bir imkan olmayacaq. Azərbaycanın uzunömürlü konstitusiyası yaranır, xalq onun referendumuna gedir. Siyasi partiyalar isə bundan kənardadırlar.

Bu gün səhər isə mən "Yeni Müsavat" qəzetində oxuyuram ki, Müsavat Partiyası xalqa müraciət edibdir: "Referenduma getməyin, bu konstitusiyaya səs verməyin". Bəs nəyə səs versinlər? Əgər başqa bir layihə təqdim etsəydiniz, onda deyərdiniz ki, "bu layihəni biz təqdim etmişik, bu layihə qəbul olunmayıb, bu layihəyə səs verin". Yoxsa ki, bu cür məsuliyyətsiz, Azərbaycan xalqına qarşı bu cür xəyanətkar mövqedə durmaq olarmı? Altı ay müddətində gəlib bir təklif verməyib, layihə verməyib, barmaq barmaq üstünə qoymayıbdır, amma bu gün qəzetdə müraciət edir ki, "səsverməyə getməyin və bu konstitusiyaya səs verməyin".

Mən niyə bunu belə həyəcanla, hiddətlə deyirəm? Ona görə ki, o Müsavat Partiyasının çağırışına kimsə gedəcək? Yox. Əgər Müsavat Partiyasının Azərbaycan Respublikasında bir nüfuzu olsaydı, əlli min imza yığa bilərdi. Əgər bir əlli min imza yığa bilmədisə, o, hansı nüfuzdan danışır? Ona görə də bu çağırış məni narahat etmir və belə çağırışlardan kim edir-etsin, - bu məni narahat etmir. Mən əminəm ki, xalq referendumda gələcək, konstitusiya layihəsinə səs verəcək. Amma kim də səs vermək istəmirsə, onu da dəvət edirəm, - gəlsin, yazsın, desin ki, bu layihəyə nə üçün səs vermir. Gəlsin yazsın, əsaslandırсын. Ona görə də mən bu sözlərimlə seçicilərə, vətəndaşlara heç bir təsir göstərmək istəmirəm. Kim istəyir gəlsin referendumda iştirak etsin, səs versin. Kim istəyir, gəlməsin, hər kəs sərbəstdir.

Ancaq xalqın fikrini bu cür pozmaq niyyətində olan, müxalifətdəki adamlara müraciət edirəm ki, Müsavat Partiyasının üzvləri, buyur gəl. Əgər altı ay müddətində sən gəlib bir söz deməmisənsə, seçki məntəqəsinə gəl. Mən bu gün Mərkəzi seçki komissiyasının sədri Cəfər Vəliyevdən xahiş edirəm, bütün məntəqələrə göstəriş versin ki, belə fikirləri yığsınlar, sonra da elan etsinlər; kim gəlib nə təklif veribdir? Ancaq sadəcə olaraq "getməyin səs verməyin" - bundan da böyük qanun pozuntusu ola bilməz.

Yenə də deyirəm, mən əminəm ki, vətəndaşlarımız, seçicilərimiz noyabrın 12-də seçki məntəqələrinə gələcəklər, referendumda iştirak edəcəklər və bizim təqdim etdiyimiz konstitusiya layihəsi qəbul olunacaq və Azərbaycan xalqının həyatında yeni bir mərhələ açılacaqdır, müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğu sahəsində böyük imkanlar yaranacaqdır və hər bir vətəndaşın sərbəst yaşaması, sərbəst fəaliyyət göstərməsi, azad, demokratik ölkədə yaşaması üçün, hüquqlarının qorunması üçün gözəl şərait yaranacaqdır. Bu konstitusiya bunların hamısına təminat verir.

Bilirsiniz ki, konstitusiya komissiyasının böyük xidmətlərindən biri də odur ki, biz konstitusiya layihəsini hazırlayarkən eyni zamanda, ondan əvvəl Azərbaycan Respublikasının parlamentinə, Milli Məclisə seçkilər keçirilməsi haqqında qanun layihəsini hazırladıq. O qanun layihəsi Milli Məclisdə müzakirə olundu, qəbul edildi və onun nəticəsində respublikamızda parlament seçkiləri başlanır. Bu da konstitusiya komissiyasının böyük xidmətidir. Ona görə böyük xidmətidir ki, konstitusiya hələ qəbul olunmamışdan biz konstitusiyanın tərkib hissəsi olan bir seçki qanununu hazırlaya bildik. Artıq bu gün bunu demək olar və buna tam əsas var ki, bu qanun layihəsi dünya ictimaiyyəti tərəfindən, dünyanın demokratik dairələri tərəfindən və

vətəndaşlarımız tərəfindən demokratik bir parlament yaratmaq üçün demokratik prinsiplər əsasında yaranmış bir qanun kimi qəbul edildi. Bu da konstitusiya komissiyasının nailiyyətidir.

Noyabrın 12-də seçkilər olacaq. Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə yanaşı, müstəqil Azərbaycanda ilk dəfə demokratik prinsiplər əsasında parlament seçilməsi tarixi hadisəyə çevriləcək və xalqımızın, millətimizin, dövlətimizin tarixi nailiyyəti olacaqdır.

Yenə də deyirəm, indi biz seçkilərin son mərhələsindəyik. İndiyə qədər biz parlamentin tam demokratik prinsiplər əsasında qurulması üçün imkanlarımız daxilində bütün işləri görmüşük. Birincisi ondan ibarətdir ki, bir daha qeyd edirəm, biz yaxşı bir qanun yaratdıq. İkincisi isə bundan ibarətdir ki, o qanunun həyata keçirilməsinə çalışdıq və hesab edirəm ki, buna nail olduq. Biz seçkiləri elan edən kimi bütün dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara, demokratiya təsisatlarına, demokratiya sahəsində yüksək nailiyyətlər əldə etmiş dövlətlərə, onların parlamentlərinə müraciət etdik ki, Azərbaycanda parlament seçkilərini böyük bir mərhələ sayırıq, böyük bir hadisə sayırıq və bu parlament seçkilərini tam demokratik prinsiplər əsasında keçirmək istəyirik. Buna nail olmaq üçün, dünya ictimaiyyətinin bunu dərk etməsi üçün biz beynəlxalq müşahidəçiləri buraya dəvət etmişik. Biz dəvət etmişik, özümüz dəvət etmişik.

Bu günədək Azərbaycana 214 nəfər müşahidəçi gəlmişdir. Hələ heç vaxt Azərbaycana müxtəlif ölkələrdən, müxtəlif parlamentlərdən, müxtəlif demokratiya təsisatlarından bu qədər çoxsaylı müşahidəçi gəlməyibdir. Biz bundan çox məmnunuq. Mən bunu dəfələrlə demişəm, Nyu-Yorkda keçirdiyim görüşlər zamanı da demişəm, buraya gələn müşahidəçilərin bəziləri ilə görüşlərimdə də demişəm: birinci növbədə biz özümüz maraqlıyıq ki, müşahidəçilər olsun. Çünki biz istəyirik ki, seçkilər demokratik şəraitdə keçsin. Biz bunu istəyirik, biz buna çalışırıq, biz buna nail olmaq istəyirik. Buna nə qədər nail olacağımızı seçkilərin nəticələri göstərəcəkdir. Mən hesab edirəm, indiyə qədər keçən mərhələlərdə biz buna əsasən nail ola bilmişik. Ancaq bu mərhələlər qüsursuz da deyildir, səhvsiz də deyildir, nöqsansız da deyildir. Mən bunu etiraf edirəm, bunsuz deyildir. Lakin bunlarla yanaşı, əgər buna ümumi nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, indiyədək keçirilən tədbirlərin böyük əksəriyyəti demokratiyanın tətbiq edildiyini göstərir. Son mərhələ isə seçkilərdir. Biz istəyirik ki, bu seçkilər demokratik olsun.

Birmandatlı dairələrdə 100 deputat yerinə 400 namizəd irəli sürülmüşdür. Yəni bir yerə dörd namizəd. Seçkilərdə səkkiz partiya iştirak edir. Onların hərəsindən 25 namizəd göstərilib. Bu isə 200 namizəd deməkdir. Beləliklə, 125 yerə 600 namizəd var. Şübhəsiz, biz istəyirik, şəxsən mən bir prezident kimi hamıdan çox istəyirəm ki, bu seçkilər ən ədalətli seçkilər olsun və xalq sərbəst səs verərək kimi istəyirsə, onu da seçsin. Bir prezident kimi mənim üçün fərqi yoxdur.

Mən prezidentəm. Parlamentin tərkibi mənim üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Dəfələrlə demişəm, bir dövlət başçısı kimi, Azərbaycan Respublikasında böyük zəhmət çəkmiş bir şəxs kimi mən istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası həm siyasi sahədə, həm dövlət quruculuğunda, həm iqtisadi sahədə, həm ictimai sahədə, bir sözlə, bütün sahələrdə demokratiya yolu ilə getsin. Buna da nail olmaq üçün mən istəyirəm ki, bizim demokratik parlamentimiz olsun və parlamentimizə səviyyəli adamlar, bilikli adamlar, səriştəli adamlar seçilsin. Xalqının dərdinə yanan adamlar, xalqının müqəddəratını gəlib parlamentdə həll edə bilən adamlar seçilsinlər. Parlamentimiz də bir güzgü kimi xalqımızın həm mədəni, həm elmi, həm ziyalı səviyyəsini, həm də yüksək siyasi fəaliyyət səviyyəsini əks etdirdsin. Mən bunu istəyirəm. Orada konkret surətdə kimlərin olacağını mənim üçün fərqi yoxdur. Müxalifət nümayəndələrinin az olmasının, yaxud

çox olmasının da mənim üçün bir narahatlığı yoxdur, - mən sizə açıq deyirəm, mən bunu ayrı-ayrı söhbətlərdə dəfələrlə demişəm, - heç bir narahatlığı yoxdur. Hər halda, burada oturanlar da bilir, yəqin ki, Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti də bilir ki, mən üzərimə düşən vəzifəni aparmağa qadirəm və aparacağam.

İki il yarım ki, mən dövlətə başçılıq edirəm. Bu iki il yarım da bizdə normal parlament olmayıb. Bunu hamı da deyir. İki il yarım biz nə qədər faciələrlə rastlaşmışıq. Amma bunlara baxmayaraq, biz bu dövləti idarə etmişik və edirik. İndi biz bu dövlətin konstitusiyasını yaratmışıq. Artıq biz parlament seçkilərinə gəlib çıxmışıq. Orada neçə nəfər müxalifət, neçə nəfər qeyri-müxalifət olacağının şəxsən mənim üçün fərqi yoxdur.

Buna görə də mən istəyirəm ki, xalq kimi lazım bilirsə, onu da seçsin, kimə istəyirsə, ona da səs versin. Amma o adamlara səs versin ki, xalqın müqəddəratı onlar üçün doğrudan da hər şeydən üstün olsun, xalqa ürəyi yansın, özünü xalqın həyatına həsr edə bilən adamlar olsun. Məhz belə adamlar olsun. Bir də, dediyim kimi, bilikli, səriştəli və peşəkar adamlar olsun.

Güman edirəm ki, xalqımız demokratiyanı, ola bilsin, hələ tam dərk etməyib. Bu isə təbiiidir. Keçmişin qalıqlarından xalqın hələ uzaqlaşmaması da təbiiidir. Lakin indiyədək gedən proseslər nəticəsində artıq xalqımızın gözü açılıbdır. Hesab edirəm ki, xalqımızın əksəriyyəti bu seçkilərdə kimə səs verəcəyi barədə öz qərarını artıq qəbul edibdir, yaxud bu günlərdə qəbul edəcək və kimi istəyirsə, ona da səs verəcəkdir.

Seçkiqabağı təbliğatla əlaqədar olaraq bir neçə fikrimi bildirmək istəyirəm. Əvvəla, hesab edirəm ki, seçkiqabağı dövr tam demokratik şəraitdə keçibdir. Namizədlərin qeydə alınması, digər məsələlər artıq məlumdur. Kim ki, dairələrdə qeydiyyatdan keçməmişdi, onların məsələsinə Mərkəzi seçki komissiyası baxdı. Mərkəzi seçki komissiyasının qərarı bəzilərinə təmin etdi, bəzilərinə etmədi. Onlar gedib Ali Məhkəməyə müraciət etdilər və məsələyə orada baxıldı. Yəni bütün ədalət prinsipləri gözlənilibdir. Mən hesab edirəm ki, burada elə bir söz olmayıb. Hər bir namizədin təbliğat aparmaq imkanları var. Mərkəzi seçki komissiyasında qərar qəbul olundu ki, hər bir namizəd televiziya vasitəsilə çıxış edə bilər, bunun üçün hər namizədə yeddi dəqiqə vaxt ayrılıbmışdır. Beləliklə, bütün namizədlər televiziya ilə çıxış etdilər. Hər bir namizəd istədiyi yerlərdə seçicilərlə görüş keçirə bilər və keçirdilər də, istədikləri sözləri də dedilər. Heç bir kəsə məhdudiyyət qoyulmadı, heç bir namizədin qarşısı alınmadı, heç bir namizədə qadağan qoyulmadı və hər bir namizəd istədiyi yerdə seçiciləri ilə görüşdü, istədiyi sözləri dedi, istədiyi təklifləri də irəli sürdü. Bu, böyük nailiyyətdir.

Nəhayət, səkkiz siyasi partiya barədə. Onlar üçün qərar qəbul olunmuşdu ki, hər partiya bir saat efir vaxtı ayrılınsın. Partiyaların özləri demişdilər ki, iki dəfə - yarım saat - yarım saat çıxış edəcəklər. Kimin nə vaxt efirə çıxmasını müəyyənləşdirmək üçün özləri püşk atmışdılar. Bunlar da demokratik şəraitdə oldu. Hər partiya öz çıxışını özü hazırlamışdı, bəlkə özləri yazıb gətirmişdilər, bəlkə də televiziya yazdırmışdılar, - mən bunları bilmirəm, hər halda, mənə verilən məlumatlardan bilirəm və qəti deyirəm ki, heç bir partiyanın çıxışında heç bir söz nə ixtisar edildi, nə də kəsildi. Hər kəs nə istəyir, - söz azadlığı, mətbuat azadlığı, informasiya orqanlarından istifadə etmək azadlığı bu qədər geniş olmamışdır. Bu şərait də yarandı və ondan hər kəs istifadə edir. Mən bunu çox müsbət hal hesab edirəm ki, hər bir namizəd və hər bir siyasi partiya öz istədiyini televiziya vasitəsilə bütün vətəndaşlara, bütün seçicilərə çatdırıb bildi. Ona görə də hər bir seçici görür ki, bu siyasi partiya kimlərdən ibarətdir, onların məqsədləri nədir o biri siyasi

partiya kimlərdən ibarətdir, onların məqsədi nədir: hansı namizəd kimdir, nəçidir, nə fikri var, nə məqsədə xidmət etmək istəyir, hansı yolla gedir. Ona görə də seçicilər üçün çox böyük şərait yaranıb ki, onlar özləri üçün aydın etsinlər - hansı namizədə səs verəcəklər, hansı partiyaya səs verəcəklər. Onlar üçün tam sərbəstlik yaranmışdır.

Şübhəsiz ki, müxalifətdən olan namizədlərin və siyasi partiyaların tənqidlərinə, bəzən böhtançı sözlərinə cavab vermək fikrində deyiləm və bunu lüzumsuz hesab edirəm. Əvvəla, o, namizədlərin əksəriyyətinin çıxışlarına baxmağa sadəcə vaxtım olmayıb, amma səkkiz partiyanın çıxışlarının hamısına baxmışam. Səkkiz saat ekran qarşısında oturub diqqətlə baxmışam, dinləmişəm. Hər şeyin həddi var, çərçivəsi var, - etika da olmalıdır, əxlaqi normalar da olmalıdır. Əgər kim bunlara riayət etmirsə, o özü-özünə zərər gətirir. Buna şübhə yoxdur. Kim nə qədər cılız danışarsa, o özü-özünə zərər gətirir. İctimaiyyət bunu qəbul etmir və qəbul etməyəcək. Yenə də deyirəm, mən bunların heç birinə cavab vermək fikrində deyiləm. Ancaq siyasi müxalifətdə olan partiyalar bir neçə fikir söylədi və hesab etdilər ki, "iqtidar iqtidarsızdır, iqtidar bacarıqsızdır, hökumət yoxdur, iqtidar respublikanı idarə edə bilmir" və s. və i.ə.

Bununla əlaqədar onların bəzi fikirləri barədə öz rəyimi bildirmək istəyirəm. İqtidara qarşı bu cür əsassız ittihamlar irəli sürən müxalifət partiyaları nə deyirlər? Əvvəla, onu deyirlər ki, bəli, birinci məsələ Azərbaycanı müharibədən qurtarmaq məsələsidir, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək məsələsidir, işğal olunmuş torpaqların geri qaytarılması məsələsidir, qaçqınların öz yerlərinə qaytarılması məsələsidir. Gəlin, açıq danışaq, yoxsa onlar yeni bir mövzu açıblar, yeni bir fikirmi söyləyiblər, yeni bir sözmü deyiblər? Yox, bu tamamilə məlum olan bir həqiqətdir. Mən iki il yarım buradayam, iki ildir ki, prezident vəzifəsindəyəm. Bu, həmişə - gecə də, gündüz də, - hər saat qarşımda duran vəzifədir. Mən bununla hər gün məşğulam. Biz bu sahədə nə iş görmüşük, xüsusən mən bir prezident kimi nə iş görmüşəm - bunu xalq bilir. Hansı yollarla gedirik, - xalq bunu da bilir. İndi boş-boşuna danışrlar ki, bu məsələləri həll etmək lazımdır. Ancaq məsələnin həlli yollarını bilməyən adam və nə etmək, nə vaxt etmək, necə etmək lazım olduğunu deyə bilməyən adam söyləyir ki, "iqtidar bunu etmir, onu etmir..."

Bilirsinizmi, mənim belə adamlara sadəcə yazığım gəlir, zavallı insanlardır. Mən bu iki il yarım da həmin problemin hər hüceyrəsini öyrənmişəm. Ola bilər, bizim bu statistika neçə yüz görüş keçirdiyimi yazıb. Mən dünyanın ən böyük dövlətlərinin başçıları ilə görüşlərimi buna həsr etmişəm. Dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarında görüşlər keçirmişəm, onların iclaslarında iştirak etmişəm. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, EKO təşkilatı, bütün başqa təşkilatlar, - daha hara qalıb, - bir Allahdan savayı, elə instansiya yoxdur ki, bu iki il yarım müddətində biz, yəni bu işlə məşğul bütün şəxslər onlarla əlaqəyə girməsin. Xüsusən mən bir prezident kimi bu işlərlə şəxsən məşğul olmuşam. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvü var - Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, Fransa, İngiltərə və Çin. Mən bu beş ölkənin başçıları ilə də görüşlər keçirmişəm, danışqlar aparmışam, müzakirələr aparmışam, yollar aramışam. Bir bunlar deyil ki!

Mən nə qədər dövlət başçıları ilə görüşmüşəm. Elə burada, bu salonun özündə nə qədər nümayəndə heyətləri qəbul edilib. Bu müddətdə Minsk qrupunun, tərkibi üç dəfə dəyişilib: bir dəfə, mən buraya təzə gələndə, İtaliyadan Mario Raffaelli, ondan sonra İsveçdən Yan Eliasson və nəhayət, Finlandiya və Rusiya nümayəndələri. Bu məsələ ATƏT-in Zirvə toplantısında ilk dəfə olaraq gündəliyə salınıb. Keçən il Budapeştdə bu məsələ haqqında qərar qəbul olunubdur. Özü də çox xüsusi əhəmiyyətli bir qərar.

Biz gördüyümüz işlərdən saatlarla danışa bilərik. Bəs bunun yolu nədir? Deyirlər ki, "biz bunun yolunu bilirik və deyəcəyik". Amma yeddi ildir demirsiniz. Deyin də. Mən isə bunun yolunu bilirəm və bu yolla da gedirəm. Bunu sülh yolu ilə həll etmək lazımdır və biz də sülh yolu ilə gedirik. Nailiyyətlərimiz də var. Biz artıq dünya ictimaiyyətinə sübut edə bilmişik ki, bizim işimiz haqq işidir, bizim işimiz ədalətli işdir. Həm də bu məsələni həll etmək üçün bizim çoxlu tərəfdarımız var.

İl yarımdır ki, atəş kəsilmişdir. Mən iki il yarımdır burada işləyirəm. İl yarımdır ki, xalq atəşkəs şəraitində yaşayır. Yeddi il müharibə getdi. Bəs bu adamlar nə əldə etdilər? Kimsə bəyan edir ki, "atəşkəs təslim olmaq deməkdir". Onlar nə haqla belə danışırlar? Niyə təslim olmaq deməkdir? Yeddi il gedən müharibədə nə uddunuz? Bunu deyən adamlardan soruşuram - siz nə uddunuz? Torpaqlar əldən getdi, ərazimizin 20 faizi işğal olundu, bir milyon adam qaçqın düşdü, bir elə qurbanlar getdi. Budur yeddi illik müharibənin nəticələri. Əgər doğrudan da müharibə nəticəsində, - başqa şeylər demirəm, - heç olmasa torpaqlarımızı qoruyub saxlamış olsaydıq, deyərdim, bəli, müharibəni davam etdirək, bəlkə ondan sonra başqa işlər görək.

Ancaq bu atəşkəsi də əldə etmək asan məsələ deyildi. Nə üçün əvvəlki vaxtlarda atəşkəs əldə olunmurdu? Çünki Azərbaycanın gücü yox idi. Azərbaycanla hesablaşmırdılar. Bəli, Azərbaycan Ordusu yaradıldıqdan sonra, - ordu 93-cü ilin noyabr ayından yaradıldı - Azərbaycan Ordusu hücumlara keçəndən sonra, Azərbaycan Ordusu özünü göstərəndən sonra biz atəşkəs haqqında danışıqlara getdik və atəşkəsi də təmin etdik. İndi deyirlər ki, "bəli, sülh yolu da lazımdır, ancaq ordu da lazımdır, müharibəyə hazırlaşmaq lazımdır". Bəs "ordu lazımdır" deyən adamlar niyə bu ordunu əvvəllər yaratmırdılar? Nə üçün yaratmırdılar ordunu? Haradaydı bu ordu? Bu ordu var idimi?

Bu günlərdə bizim hüquq-mühafizə orqanları, güc nazirləri çıxış edərək vəziyyətdən danışdılar. Azərbaycan nə vəziyyətdə idi, hansı vəziyyətdə idi? Azərbaycan hansı vəziyyətdən hansı vəziyyətə gəlib çıxdı? Azərbaycanda ordu olmayıb. Orduda olanların da hamısı oğrular, quldurlar, canilər, xəyanətkarlar, Azərbaycanın torpaqlarını öz şəxsi mənafeləri naminə satanlar olublar. Onların da hamısı ifşa edildi. İndiyədək onlardan bir adam da ifşa olunmamışdı. Muxalifətdə olanlar onların hamısı ilə əməkdaşlıq edirdi, qardaşlıq edirdi, dostluq edirdi, qol-qola gəzirdilər. Bunlar Azərbaycanı bu günə qoyan adamlardır.

Ona görə də hesab edirəm ki, bu məsələdə sübuta ehtiyac yoxdur. Demək istəyirəm ki, Azərbaycanın əsas probleminin həlli yollarını iqtidar bilir, Azərbaycanın prezidenti bilir. Biz sülh danışıqları aparırıq və bundan sonra da aparacağıq. Apardığımız danışıqlarda nəticələr də əldə edirik, irəliləyiş də var. Güman edirəm ki, biz bu yolla bundan sonra da gedəcəyik.

Mən Nyu-Yorkda olarkən beş gün ərzində həm Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iclaslarında iştirak etmişəm, həm də gecə-gündüz, səhər-axşam nə qədər görüşlər keçirmişəm. Dünən sayıblar, 72 görüş keçirmişəm. Ən böyük dövlətlərin başçıları ilə görüşmüşəm. Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti ilə görüşümün əksər hissəsi bu mövzuya həsr olunub. Bu, mənim onunla ikinci görüşüm idi. Mən onunla keçən il də görüşdüm, bu il də. Azərbaycanın nə vaxt belə imkanı olmuşdur?! Azərbaycanın başçısı nə vaxt bu imkana malik olub ki, bir dövlət rəhbəri ilə otursun, bərabər hüquqla danışsın, məsləhətləşsin? Bir o deyil ki! Mən indiyədək Rusiyanın, Amerikanın,

Fransanın, İngiltərənin, Almaniyanın, Çinin də başçıları ilə görüşüb söhbət etmişəm. Biz bu yolu bilirik. Yoxsa ki, indi durub deyirsiniz "bu məsələ əsas məsələdir, bunu həll etmək lazımdır". Həll edə bilirdinizsə, indiyədək həll edəydiniz. Əgər həll edə bilməmisinizsə, onda mane olmayın.

Ordu var. Dünən Səfər Əbiyev televiziya ilə çıxış edərək bu barədə geniş məlumat verib. Hesab edirəm ki, mənim də bu barədə geniş danışmağıma ehtiyac yoxdur. Azərbaycanda həqiqi ordu olmayıb. Dörd il bundan öncə əmr verilib ki, Milli Ordu yaradılsın, amma yaradılmayıb. Ayı-ayrı hissələr, ayı-ayrı dəstələr, ayı-ayrı bandalar, ayı-ayrı batalyonlar öz şəxsi mənafeləri üçün ordunun silahlarından istifadə ediblər. Bu da ən nəhayət, 93-cü ilin iyun hadisələrinə, vətəndaş müharibəsinə və ondan sonrakı hadisələrə gətirib çıxardı. Bundan sonra biz nə qədər əziyyət çəkmişik ki, Azərbaycanı bu ünsürlərdən təmizləyək, bu cinayətkarlardan, bu canilərdən təmizləyək. Bunu xalq görür. Əgər bunu müxalifət görmürsə, yaxud da görürsə, - buna başqa rəng verirlər. Bir sözlə, Azərbaycanda ordu qurulub, ordu var və ordu bundan sonra da olacaq və özü də güclü bir ordu olacaq.

Ancaq mən bu gün bəyan edirəm ki, biz yenidən müharibəyə başlamaq istəmirik. Qəti fikrimi deyirəm, ordu qurulur ki, Azərbaycanın müdafiə qüdrəti möhkəmlənsin. Ordu qurulub ki, Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi daim özünü qoruya bilsin. Biz müharibəyə yenidən başlamaq istəmirik. Biz məsələni sülh yolu ilə həll etmək istəyirik və güman edirəm ki, həll edəcəyik. Bunu gələcək də göstərəcək. Əgər biz həll edə bilməsək, onda gəlib siz həll edərsiniz, buyurun. Amma biz həll edəcəyik.

İkinci problem barəsində çox danışrlar ki, bəli, respublikada sabitlik lazımdır, daha nə bilim nə lazımdır. Mən başa düşürəm. Azərbaycanda bu indiki sabitlik 88-ci ildən sonrakı dövrdə olubmu? Olmayıb! Mən demirəm ki, bu gün hər şey yaxşıdır. Mən heç vaxt deməmişəm və deməyəcəyəm ki, bizim hüquq-mühafizə orqanları normal işləyir, hər işi yaxşı qurmuşuq. Xeyr. Ancaq bu iki il müddətində meydana çıxmış bu bandalar, bu dəstələr, bu cinayətkarlar, qruplar barədə daxili işlər naziri də, milli təhlükəsizlik naziri də, baş prokuror da geniş məlumat verdilər. Bunlar Azərbaycanı dağıdırlar. Onları aşkara çıxarmaq yalnız indi mümkün olubdur. İnsanlar rahat yaşaya bilirlər, insanlar küçəyə rahat çıxa bilirlər. Bəs bu, sabitlik deyilmi? Əlbəttə ki, sabitliyin həddi yoxdur. Vəziyyət bundan da sabit olmalıdır. Elə olmalıdır ki, bəzi ölkələrdəki kimi, insanlar qapısını heç bağlamasın, açıq qoyub getsin, heç kəs də gəlib qapıdan içəri girməsin, bir insan o biri insana toxunmasın. Bu da lazımdır. Biz buna da nail olmalıyıq. Bu yolla da getməliyik. Ancaq gəlin müqayisə edin. Gəlin görək iki il bundan qabaq, üç il bundan qabaq, beş il bundan qabaq nə olub, indi necədir.

Bilirsinizmi, mən hesab edirəm ki, bu müddətdə bizim ən böyük nailiyyətimiz odur ki, Azərbaycanda geniş yayılmış cəzasızlıq şəraiti aradan götürülmüşdür, insanlar törətdikləri cinayətlərə görə cəza alırlar. Mən təəssüf edirəm ki, çox adam cəzalanır. Mən istəmirəm ki, bizim həbsxanalarda adamlar olsun. Fərariilik etmiş 600 adamı mən bağışladım. Ancaq kim günahkardır ki, keçən ilin oktyabrında burada dövlət çevrilişinə başladılar və buna görə də bir qisim adam həlak oldu, bir qismi tutulub, - baş prokuror deyir ki, iki yüzə qədər adam buna görə tutulub, 260 adam həbs olunubdur, qalanları da axtarırdadı, buna görə kim günahkardır? Kimdir günahkar? Həmin o Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsi yarandığı gündən cinayətkar bir dəstə olub, keçmiş bütün iqtidarların dövründə burada səhərdən axşamədək cinayətlə məşğul olub, o Cavadov qardaşları hökm sürüblər. Hamı onların yanından qorxa-qorxa keçirdi. Bəziləri də onlara yaltaqlıq edirdilər. Rövsən Cavadov daxili işlər nazirinin müavini idi, amma daxili işlər nazirinə tabe olmurdu. Ancaq

bizim bu müxalifətdə olan liderlərimiz Rövşən Cavadovla vaxtaşırı görüşür, danışır, söhbətlər aparırdılar. O Mahir Cavadovun törətdiyi cinayətlərin həddi-hüdudu yox idi. Amma belə adam 88-ci ildə də, 89-cu ildə də, 90-cı ildə də, 92-ci ildə də, 93-cü ildə də prokurorluqda işləyirdi, rayon prokuroru kimi dağıdırdı, rüşvət alırdı.

Mən bu mövzuya da keçəcəyəm. Danışanların çoxu deyir ki, rüşvətxorluq var. Bəli, var. Ancaq müxalifətdə olan bu adamlar həm iqtidarda olduğu vaxtda, həm də müxalifətdə olarkən rüşvətxorluğun qarşısını almaq üçün hansı addımı atıblar, nə ediblər? Heç bir şey! Əksinə, o Mahir Cavadov, Rövşən Cavadov müxalifətdə olan bu adamların hamısı ilə təmasda idilər, hamısı ilə görüşürdülər, hamısı ilə danışır, danışır. Əgər müxalifətdə olan qüvvələr bizim dövlətçiliyimizi doğrudan da qoruyurdularsa, nə üçün oktyabr hadisələri zamanı siyasi partiyaların biri də bəyanat vermədi? Halbuki onda dövlət çevrilişi cəhdi oldu. 93-cü ilin iyun ayında o banda gəlib burada vətəndaş müharibəsinə başlamışdı və ikinci dəfə də başlamaq istəmişdi, lakin biz xalqın gücü ilə onun qarşısını aldıq. Amma siyasi partiyaların biri də bu işə qarışmadı, biri də gəlmədi. Bəs siz nə istəyirdiniz? Siz istəyirdiniz ki, onlar gəlib yenidən buranı dağıtsınlar. Elə bilirsiniz ki, bundan sonra sizi rahat buraxacaqdılar.

Mart hadisələrini götürək. Açıq-aydın məlum idi, bütün dünya televiziyaları, radiostansiyaları xəbər verirdilər ki, Azərbaycanda artıq dövlət çevrilişi prosesi gedir, Azərbaycanın dövlət başçısına qarşı sui-qəsd olacaq, Azərbaycan dağıdılacaqdır, Azərbaycanda koalisiyalı dövlət yaranacaqdır. Bu müxalifətdə olan partiyaların, qüvvələrin hansı birisi bəyanat verdi? Bəziləri Rəsul Quliyevin, yoxsa kiminsə yanına gəlib deyirdilər ki, biz gedək vasitəçilik edək. Kiminlə vasitəçilik etməyə gəlmişdilər? Cinayətkarla? Dövləti dağıtmaq istəyən adamlar mənə vasitəçi vasitəsiylə danışğamı getməliydim? Yox, o vaxtlar keçibdir. Xalq etimad göstərirdi, prezident seçibdir. Prezident Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin təminatçısıdır. Oradan Türkiyənin səfiri mənə vasitəçilik etmək istəyirdi, burdan bu müxalifət partiyası vasitəçim olmaq istəyirdi. Nə vasitəçilik edəcəkdiniz? Yoxsa Rövşən Cavadova mən böyük bir vəzifə verməliydim ki, o getsin yenə də cinayətlər törətsin, getsin yenə də dağıtsın? Mahir Cavadov gedib sahibkarların həmkarlar ittifaqını yaratmışdı, dağıdırdı. Yenə də dağıtmalıydı? Buna vasitəçilik etmək istəyirdiniz?

Buna görə də gerek insanlarda az da olsa insaf olsun. 93-cü ilin iyun ayından indiyədək biz Azərbaycanı bu bəlalardan xilas etmişik, insanları bu cinayətkarlardan xilas etmişik, dövlətçiliyimizi qoruyub saxlamışıq, möhkəmləndirmişik, dövlətin hörmətini dünya miqyasında qaldırmışıq. Bunları görməmək olmaz. Yox, əgər görmək istəmirsənsə, görmə. Ancaq böhtan atmaq, yalan danışmaq yaramaz. 93-cü ildə müxalifətdə olan adamlar, əgər gücünüz var idisə, Surət Hüseynovun qabağına niyə çıxmadınız? Niyə mənə Naxçıvandan çağıraraq gətirdiniz? Nə üçün? Gücünüz var idisə, çıxaydınız Surət Hüseynovun bandasının qabağına. Çıxa bilmədiniz ki. Gəldi, sizi vurdu dağıtdı, siz də qaçdınız, pərən-pərən düşdünüz və o müddətdə çoxları gedib Gəncədə Surətə öz sədaqətini bildirdi, o cümlədən indi müxalifətdə olan partiyaların rəhbərləri, onların nümayəndələri. Axı, bunların hamısını televiziyada göstərdilər, hamısı məlumdur. Sənədlər də var. Onunla əməkdaşlıq etmək istəyirdilər.

Dövləti əlinizdə saxlaya bilmədiniz. Vətəndaş müharibəsi başlandı. O Əlikram Hüseynov Azərbaycanın bir hissəsini dağıtmışdı. Sizə deməliyəm ki, mən onunla təkbaşına mübarizə aparırdım. Bir tərəfdən onu Surət Hüseynov qızıışdırırdı, digər tərəfdən Rəhim Qaziyev gündə oraya gedib-gəlirdi, başqa tərəfdən də başqaları çalışırdı. Bəs müxalifətdə olan bu partiyalar harada

idilər? Niyə gedib bir iş görmürdülər? Xəlvəti ayrı-ayrı gedənlər də onu qızıışdırırdılar ki, sən Heydər Əliyevə təzyiq göstər. Nə var ki, gəlib öz məqsədlərinə nail olsunlar.

Ona görə də hesab edirəm ki, Azərbaycanda cinayətkarlığa qarşı mübarizəni bundan sonra gücləndirmək lazımdır, cinayətkarların qarşısını almaq lazımdır; terrorçuları, cinayətkarları, reketlə məşğul olanları, vətəndaşların hüquqlarına toxunanları tapmaq, cəzalandırmaq lazımdır. Lakin görülən işləri də qiymətləndirmək lazımdır və görülən işlərə qara yaxmaq lazım deyildir.

Bilirsinizmi, bu günlər böyük cinayətlərin üstü açılıbdır. Çox böyük cinayətlərin. Nəhayət, raket ilə təyyarəni vurmaq istəyən adamların hamısı tutulubdur, onu təşkil etmək istəyən adamların əksəriyyəti həbs olunubdur, əksəriyyəti tutulubdur. Beş il bundan əvvəl terror törədənlər tutulublar. Başqaları da tutulublar. Hesab edirəm ki, bundan sonra da cinayətkarlar aşkara çıxarılacaqdır. Bunların hamısı onu göstərir ki, hüquq-mühafizə orqanları son vaxtlar öz işlərini gücləndiriblər. Onların işlərində olan nöqsanları bu gün bir daha qeyd etməklə yanaşı, hüquq-mühafizə orqanlarının son aylarda gördüyü işləri yüksək qiymətləndirirəm və hesab edirəm ki, onlar tək dövləti yox, vətəndaşları da böyük-böyük cinayətlərdən xilas ediblər və çox böyük işlər görüblər.

Bu partiya başçılarının, yaxud nümayəndələrinin çıxışlarında iqtisadiyyatla əlaqədar məsələlərə də toxunulur. Deyirlər ki, iqtisadiyyat geriye düşüb, iqtisadiyyatda vəziyyət ağırdır və s. və i.ə. Burada yeni bir şey açılmır. Yəni Azərbaycan sosial-iqtisadi böhran içindədir. Bu məlumdur. Bu sosial-iqtisadi böhrandan çıxmaq yolları araşdırılır və tədbirlər görülür. Ancaq müxalifətdə olan partiyaların hansının bu barədə hansı proqramı var? Hansının hansı konkret təklifi var? Yoxdur. Mən o çıxışlarda da bir şey görmədim. Ümumiyyətlə, istehsalın nə demək olduğunu bilməyən gənc adam - 25-30 yaşında, yaxud 35 yaşında olan, burnuna istehsalın qoxusu da dəyməyən bir adam car çəkir ki, istehsal aşağı düşür, sənaye belə oldu, məhsul belə getdi. Mən tam qətiyyətlə deyirəm, müxalifətdəki siyasi partiyalardan heç biri, istehsaldan danışan, iqtisadiyyatdan danışan adamların heç biri ömürlərində nə istehsal görüb, nə də iqtisadiyyat. Heç birini görməyiblər. Bunları görməyən adamlar kitablarda oxuduqlarına əsasən müddəalar irəli sürə bilməzlər. Bir araşdırın görək, onları kim görüb? Görməyiblər. Belə təcrübəsiz adamlar heç vaxt nə iqtisadiyyatı qaldıra bilməzlər, nə də istehsalı. İndi dərd burasındadır, vəziyyət gör nə yerə gəlib çıxıb ki, meydana qışqırmaqdan başqa dünyada hələ bir şey görməyən bu gənclər gəlib bizə istehsaldan dərs demək istəyirlər.

Siz mənə düz başa düşün, mən 26 il bundan öncə Azərbaycana rəhbərliyə başlamışam, Azərbaycanda olan istehsal fondlarının hamısını əzbərdən bilirəm. Zavodların, fabriklərin əksəriyyəti mənim Azərbaycana rəhbərlik etdiyim vaxtda tikilib. Azərbaycanda olduğum vaxt, ondan sonra Moskvada olduğum beş il ərzində əlim həmişə Azərbaycanın üstündə olub. Hansı istehsalın nə üçün, nədən ötrü, nə məqsəd üçün yarandığının hamısını bilirəm. Onların nə cür işlədilməsini də bilirəm.

O illərdə hər il sənaye istehsalının artımı orta hesabla 9 faiz təşkil edirdi. Müxalifətdə olanlar, siz bilirsinizmi ki, bu 9 faiz haradan gəlir, haradan toplanıb? Axı, bilmirsiniz. Siz statistikadan götürürsünüz ki, tənəzzül olub, keçən ilə nisbətən 20 faiz aşağı düşüb. Bəli, belədir. Amma o artımlar nə cür, necə olurdu, - onu siz bilmirsiniz.

Kənd təsərrüfatı istehsalı ildə 7-8 faiz artırdı. O vaxt Azərbaycanda istehsalın artım sürəti Sovetlər İttifaqındakı bütün 15 respublikadan üstün idi. Bu məlumdur, statistika durur. İndi təsəvvür edin, bu işlərə rəhbərlik etmiş, bu işləri təşkil etmiş adam əgər bu gün respublikanın rəhbəridir, o vaxt o bunları tikib, yaradıb, qurub. Bəs indi necə ola bilər ki, bunların işlədilməsi üçün çalışmasın? Heç o zavodların yanından keçməmiş adamlar - əgər keçibsə də gedib fəhlələri ya tətillə, yaxud mitinqə çağırır, bundan savayı başqa iş görməyib, - indi gəlib istehsaldan bizə dərs vermək istəyirlər.

Bilirsiniz, təvazökar olun, danışığınızı bilin. Sizin o danışığlarınıza heç kim inanmır. Çünki sizin danışığlarınız o qədər səriştəsizdir ki, heç nə danışdığınızı da bilmirsiniz. Mən bunu sizə açıq deyirəm.

İstehsal nə cür inkişaf etməlidir - biz bunu bilirik və bu işlə məşğul oluruq. Demək, istəyirəm ki, indi istehsal keçən dövr kimi inkişaf edə bilməz. O vaxt tikilən zavodlar, fabriklər indi o cür işləyə bilməz. Əgər o zavodlar o vaxt şəxsən mənim təşəbbüslə tikilibsə və onların işləməsinə mən hər gün nəzarət etmişəmsə, - bunu mən sizə deyirəm, - o zavodlar indi o cür işləyə bilməz. Amma o zavodları işlətmək lazımdır. Nə cür işlətmək lazımdır, hansı yollarla işlətmək lazımdır - biz bunlarla məşğul oluruq.

Doğrudur, nazirliklər, şirkətlər, ayrı-ayrı şəxslər vəzifələrinə layiqli yanaşırlar, imkanlarından, mövcud şəraitdə istehsalın gücündən istifadə etmirlər. Bunlar hamısı var, səhvlər var. Mən Nazirlər Kabinetinin may ayında keçirilən iclasında bu barədə geniş nitq söylədim. Nazirlərin, şirkət rəhbərlərinin, fabriklər, zavod direktorlarının hər birinə konkret iş proqramı tutub təqdim etməyi təklif etdim, bunu onlardan tələb etdim. Onlardan biri bunu bacarıb, biri bacarmır. Ümumi proseslər - keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində olan bu proseslər bura da təsir edir. Bunu demək lazımdır ki, integrasiya əlaqələri pozulub. Keçid dövründəyik. Ancaq bununla yanaşı iqtisadiyyatımızda, maliyyə sistemimizdə böyük nailiyyətlər əldə olunub. Bir ildir ki, bizim manatın dəyəri sabitdir. İndi, əlbəttə, buna da cürbəcür izahat vermək olar. Ancaq sabitdir. İnflyasiyanın sürəti tamamilə aşağı düşübdür. Əgər beynəlxalq maliyyə mərkəzləri, beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı, Avropa Bankı və Avropa İttifaqı artıq Azərbaycan ilə əməkdaşlıq edərsə, demək, onlar Azərbaycanda iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi prosesini və respublikamızın sərbəst bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getmək prosesini qəbul ediblər və bizə kömək edirlər, kreditlər ayırırlar.

Bir şəhərin - Bakının su təchizatını təmin etmək üçün 84 milyon dollar məbləğində kredit ayrılıb. Yenikənd Su-Elektrik Stansiyasının tikilməsi üçün 54, yaxud 57 milyon dollar kredit ayrılıb. Bəzi bərpa işləri aparmaq üçün neft şirkətinə 20 milyon dollar kredit ayrılıb. Başqa layihələr üçün də kredit ayrılıb. Azərbaycanda maliyyə reabilitasiyasını təmin etmək və başqa işlər görmək üçün 400 milyon dollar kredit ayrılıb. Bunlar hamısı iqtisadiyyat sahəsində gördüyümüz işlərin nəticəsidir və bunlar var.

Bunlar bizi qane edirmi? Yox. Biz belə yaşaya bilərikmi? Yox. Qaçqınlar da var, hətta dilənçilər də var. Yetmişinci illərdə mən burada rəhbərlik edirdim, Bakıda bir dilənçi tapmaq mümkün idi? Yox. Çörəyin qiyməti 20 qəpik, ətin qiyməti 2 manat 20 qəpik, yağın qiyməti 3 manat 20 qəpik idi. Mən gedirdim ət mağazalarına, qəssablarla dava edirdim ki, siz üçüncü növ əti niyə birinci növ yerinə satırsınız? Cəmi-cümlətəni 20-30 qəpik fərqi vardı. Bu idi vəziyyət.

O dövrdə biz yaşamışıq, o dövrdə də işləmişik. Ancaq indi tamam başqa bir sistemə keçmişik. Biz bu sistemlə getmək üçün, bazar iqtisadiyyatına keçmək üçün bu yolu keçməliyik və əlimizdən gələni də etmişik, edirik. Xüsusən Azərbaycanda demokratiyanın inkişafını nəzərə alaraq, iqtisadiyyatda demokratikləşməni nəzərə alaraq, respublikada siyasi-ictimai sabitliyi nəzərə alaraq dünyanın iri neft şirkətləri keçən il Azərbaycan ilə böyük bir müqavilə imzaladılar. Bu, məhz keçən ilin sentyabrında imzalandı, o vaxta qədər imzalana bilməzdi. Çünki buna şərait yox idi. Bu gün səhər biz yeni bir müqavilə imzaladıq. Yeni bir şirkət, yeni bir konsorsium, "Qarabağ" neft yatağı. Üç dövlət - Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, artıq İtaliya da bizə qoşuldu və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti. Böyük bir müqavilə imzalandı. İtaliya da buraya gəldi, oranın böyük neft şirkəti, ümumiyyətlə, böyük şirkəti "ACIP" buraya gəldi. Rusiyanın yanacaq və energetika naziri buraya gəlir. Amerikanın energetika nazirinin müavini gəlir, İtaliyanın sənaye naziri buraya gəlir, şirkətlərin başçıları gəlirlər, başqa adamlar gəlirlər. Azərbaycanda yeni müqavilə imzalandı. Bunlar hamısı, bəli, bu gün Azərbaycanda yaranmış şəraitin nəticəsidir. Bunun nəticəsində də Azərbaycan dünya birliyində tanınmışdır. Azərbaycanın daxili sabitliyinə inanaraq buraya sərmayə gəlir.

Keçən il imzalanmış müqavilə üzrə bu il 100 milyon dollar və gələn il 600 milyon dollar məbləğində vəsait xərclənəcəkdir. Bunlar hamısı Azərbaycanda iş yerləri açacaqdır. Bizim Azərbaycanın mütəxəssisləri, fəhlələri işləyəcəklər, pul qazanacaqlar və nəhayət, biz bunun bəhrəsini görəcəyik. Ancaq bunlar hələ işlərimizin başlanğıcıdır. Bu işlər davam edəcəkdir. Bundan başqa hansı yolu göstərirsiniz, - deyin. Başqa bir yol yoxdur! Başqa yol göstərə bilmirsiniz.

Ona görə də, yenə deyirəm, hər kəsin öz sözünü tam sərbəst deməyə ixtiyarı var və deyə də bilər. İndən sonra da buna şərait yaradılacaqdır. Ancaq dolğun, düzgün danışmaq lazımdır və insanları da düzgün istiqamətləndirmək lazımdır. Yanlış fikirlər, yanlış danışmalar və böhtan xarakterli danışmalar bizim bəzi siyasi partiyalara heç vaxt hörmət qazandırmayıb və qazandırmayacaqdır.

Kim hansı partiya səs verəcək, hansı namizədə səs verəcək, - bu öz işidir. İndi, bilirsiniz, bəzi adamlar meydana çıxır ki, onlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün ən çirkin yollara gedirlər. Mən yenə də deyirəm, bu gün bu barədə heç konkret danışmaq fikrində də deyiləm. Amma onu demək istəyirəm ki, o böhtançı danışmalar - "tayfabazlıq, yerlibazlıq, rüşvətxorluq, filan-peşmakanlıq" - bunların hamısı boş danışmalardır. Danışanların əksəriyyəti Azərbaycanda rüşvətxorluğun olmasından danışır. Bəs biz rüşvətxorluq haqqında danışırıqmı? Amma biz tədbir görürük ki, rüşvətxorluq olmasın, siz isə danışsınız.

Bilirsiniz, rüşvətxorluqla mübarizədə mənim böyük-böyük təcrübəm var. 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərliyə başlayarkən mən ilk addımlarımı rüşvətxorlara qarşı mübarizə ilə başladım və onlarca, yüzlərlə rüşvətxor vəzifəsindən məhrum oldu, azadlıqdan məhrum oldu, cəzalandılar. Ancaq sonra, xüsusən 1988-ci ildən sonra, ara qarışan zaman o rüşvətxorları, həbsxanadan çıxan rüşvətxorları, vəzifədən çıxan rüşvətxorları millət qəhrəmanı kimi televiziya çıxardılar, qəzetlərdə yazdılar, onları meydana çıxardılar. Onlar gəlib parlamentdə oturdular. Amma indi müxalifətdə olan adamlar onların haqqında bir söz demədilər ki, bunlar rüşvətxorlardır və indi gəlirlər vəzifələrə, Heydər Əliyevi günahlandırırlar ki, "bunlar durğunluq dövrünün qurbanlarıdır, Heydər Əliyev dövrünün qurbanlarıdır". Nə qurbanlarıdır? Onlar qurban deyillər,

rüşvətxorluğuna görə cəza almış adamlardır. Əgər o vaxt mən rüşvətxorluqla belə mübarizə aparmışamsa, bu gün ondan beş qat artıq mübarizə aparıram və aparacağam da.

Xalqı üçün, milləti üçün rüşvətxordan da xain düşmən yoxdur. Amma bu mübarizəni biz bir yerdə aparmalıyıq. Təəssüf ki, həmin bu rüşvətxorluqdan danışan adamların əksəriyyəti özləri ya şəxsən rüşvətxordur, yaxud da rüşvətxorlardan bəhrələnirlər. Mən bunu qəti deyirəm.

Bilirsiniz, danışığıla iş aşmaz. Rüşvətxorluq böyük bir bələdir, təkcə Azərbaycan üçün yox, dünya üçün böyük bir epidemiyadır. Narkomaniya kimi böyük bir bələdir. Biz bu bəla ilə mübarizə aparmalıyıq. Amma gəlib yalandan bir-birimizi günahlandırmaq ki, bu rüşvətxordur, o rüşvətxordur - belə şeylərlə camaatı aldatmaq olmaz. Mən yenə də deyirəm, o siyasi partiyaların, müxalifətdə olan partiyaların əgər maddi vəziyyətlərini, maliyyə mənbələrini yoxlasanız, çoxu gedib rüşvətxorlara çıxacaqdır. Çünki göydən heç kəsə pul düşmür, dollar da heç kəsə düşmür. Hamısı gedib oraya çıxacaqdır.

Ona görə də bu barədə danışmaq üçün gərək insanın mənəvi haqqı olsun. Mənim mənəvi haqqım var rüşvətxor haqqında danışmağa, çünki rüşvətxorluqla mübarizə aparmağa dəvət edirəm. Amma o biri danışanların haqqı yoxdur. Kimin mənəvi haqqı var, o danışsın. Amma kimsə özü bu işə bulaşıbdır, gəlib başqasını günahkar etmək istəyir, - qoy düşünsün və fikirləşsin.

Bilirsiniz, mənim üzərimə böyük bir yük düşübdir. Mən bu vəzifəni bəziləri kimi gəlib mübarizə aparıb prezident olmaq arzusu ilə tutmamışam. İndi burada xəstəlik düşübdir, o deyir mən prezident olacağam, bu deyir mən prezident olacağam, Heydər Əliyevdən sonra kim prezident olacaqdır... Əşi, Heydər Əliyev hələ sağ-salamatdır. Kim prezident olacaqdır Heydər Əliyevdən sonra, nə təhər olacaqdır, - bir-biri ilə dava edirlər, bir-biri ilə mübarizə aparırlar.

Birincisi, bu, yaramaz bir şeydir. Heydər Əliyev ya dünyadan gedəndən sonra, ya onun vaxtı qurtarandan sonra xalq kimi istəyirsə, onu da seçəcəkdir. Bunu bilin. Ancaq onu demək istəyirəm ki, mən buraya özüm öz xoşumla gəlməmişəm, kiminləsə mübarizə aparıb, onu oraya itələyib, onu buraya itələyib bu vəzifəni tutmaq üçün gəlməmişəm. Mən bunun arzusunda olmamışam. Ancaq bir halda ki, məni tale buraya gətirib, xalqın iradəsi gətirib, mənim üzərimə bu böyük yük düşübdir, - mən bu məsuliyyəti, bu yükü həyatımın son dəqiqəsinə qədər aparacağam və bütün qüvvəmi, biliyimi buna sərf edəcəyəm. Heç kəs də bu işdə mənə mane ola bilməz. Kim isə doğrudan bizim dövlətimizin inkişafına kömək etmək istəyirsə, gəlsin əlini uzatsın, kömək etsin. Kömək etmək istəyən heç kimin əlini kənar etməyəcəyəm. Ancaq kimsə mən burada olduğum vaxt gəlib iddialarla nəyəsə nail olmaq istəyirsə, buna nail ola bilməyəcəkdir.

Mən hər bir şeyi qanunla edirəm, qanun mənim üçün alidir. İndiyə qədər həyatımda, çoxillik həyatımda qanunsuz bir iş görməmişəm, qanuna zidd bir iş görməmişəm, ədalətsiz bir iş görməmişəm. İndiyə qədər gördüyüm işlərin hamısına cavabdehəm. Səhvlərim də olubdur, adamların seçilməsində və yerləşdirilməsində səhvlərim olubdur. Bu gün də səhvlər var və bu da təbii haldır. İki il yarımdır mən burada işləyirəm, nə qədər adam işdən azad olunubdur, yaxud təyin edilib azad olunubdur, nə qədər adam. Vaxtilə yaranmış şəraitdə Surət Hüseynovu gətirib baş nazir qoyduq. Baş nazirliyə yaramaz bir adam idi. Ancaq mən çalışırdım onu öyrədim, çalışırdım tərbiyələndirəm, çalışırdım ki, bəlkə bu adamdan bir şey çıxsın. Ancaq cinayətkarlığından əl çəkə bilmədi və belə də oldu. Nəriman İmanovu milli təhlükəsizlik naziri qoymuşduq. Xəyanət elədi, indi məhkəmə qarşısında cavab verməlidir. Əli Ömərovu qoymuşduq baş prokuror. Yolundan

çıxdı, pozuldu. İndi gedib orada-burada ağlayır ki, "qanmamışam, başa düşməmişəm, nə bilim, səhv eləmişəm, prezident məni bağışlasın, filan eləsin". Bundan sonra nəyi bağışlayacaq? Bundan böyük etimadmı ola bilərdi, səni baş prokuror qoydular! Nəinki, bacarmadı, hətta vəzifəsindən sui-istifadə etdi, cürbəcür pis yollara getdi.

Bir o deyil. Bəziləri buradan getdilər Türkiyəyə, Türkiyənin ən bahalı "Çırağan" otelində ən bahalı nömrədə yaşayırlar. Bəs camaat soruşmur ki, sən bu pulu haradan alırsan, bununla yaşayırsan? Axı, baş prokurorun məvacibi məlumdur. Mən iki dəfə Nyu-Yorka getmişəm. Baxmayaraq ki, mən dövlət başçısıyam, dövlətin pulu ilə gedirəm, - mənim öz pulum yoxdur. Öz pulumla heç bir yerə getmirəm, - Nyu-Yorkda ən sadə mehmanxanada yaşayıram ki, pulu çox çıxmasın. Amma o gedib "Çırağan" otelində guya gözünü müalicə edib bir ay yaşayırdı. Onda düşünmürdü ki, bunun gələcəyi nə olacaqdır? Bəs düşünmürdü ki, axı insanlar bilirlər bu pul ona haradan gəlib? İndi gəlib peşman olub.

Məmmədrəfi Məmmədovu gətirib müdafiə naziri qoyduq. Bacarmadı, pis yollara getdi, işdən çıxardıq. Abdullayevi müəyyən şəraiti nəzərə alaraq Kənd təsərrüfatı naziri qoyduq, - cinayət elədi, indi cavab verməlidir. Baş nazirin müavini var idi - Əsgər Məmmədov, Cənubda - Lənkəranda baş verən hadisələrlə bağlı neçə dəfə mən böyük müşavirələr keçirdim, durdular danışdılar. Bu adam bir dəfə normal danışmadı, bir dəfə prinsipial mövqedə durmadı. Ondan sonra mən onu baş nazirin müavini saxlayacaqdım? İşdən azad etdim. Əli Təhməzov vardı, az qalırdı Surət Hüseynovun dabanını yalasın. Neçə dəfə çağırdım, dedim, ağlın olsun, sən inşaatçısan. Özün də mütəxəssissən, işləyirsən, sərbəst işlə. Bu cür olmaz, orada hərəniz bir tərəfdən Surət Hüseynovun dabanını yalasanız burada iş getməz axı, iş getməyəcəkdir. Olmadı, çıxarıb atdıq. Belələrini mən nə qədər saya bilərəm.

Bu bizim səhvimizdirmi? Yox, bu, adi prosesdir. Ola bilər indi təyin olunanlardan bəziləri də sabah ya işi bacarmadılar, yaxud yolunu azdılar, ya da xəyanət elədilər, - heç kəs bağışlanmayacaqdır.

İndi durub başlayıblar ki, kadr siyasəti! Ümumiyyətlə, kadr siyasəti kommunist rejiminə aid olan bir şeydir. Bu, keçmişdə qalan şeydir. Bunlar özlərini demokrat adlandırırlar. Guya yeni bir dövlət qururlar və ortaya salıblar kadr siyasətini. Belə dünyəvi hüquqi dövlətdə nə kadr siyasəti? Kadr siyasəti Kommunist Partiyasının siyasəti idi. İndi kim yararlıdır, kim dəyərlidir - o da təyin olunur, kimliyindən asılı olmayaraq. Əgər bunu prezident təyin edirsə, bu, prezidentin səlahiyyətidir. Əgər mənə bu səlahiyyət verilibsə, mən də bundan istifadə edirəm.

Ona görə də mən qanunsuz iş görməmişəm və bundan sonra da görməyəcəyəm. Ola bilər, yeganə bir qanunsuz iş görmüşəm ki, Fatma Abdullazadəyə göstəriş verdim, Nemət Pənahovu imtahansız Dövlət Universitetinə qəbul etsinlər. Bu işi qanunsuz görmüşəm. Ancaq buna da heyfsilənmirəm. Düzdür, qanunsuz görmüşəm. Buna da heyfsilənmirəm. Çalışırdım ki, o adam da tərbiyələnsin, elm alsın. Ola bilər, elmlənəndən sonra cəmiyyət üçün dəyərlili olsun. Əgər mənim bu qanunsuz qərarımın nəticəsindən istifadə edib universitetdə elm alsa, təhsil alsa, elə bu da mənim üçün yaxşı olacaqdır ki, qanunsuz qərarım yaxşı bir nəticə verib.

Biz qanunlara riayət etməliyik. Mən də riayət edirəm, hamı da riayət etməlidir.

Hansı partiya səs verəcəklər, hansı namizədə səs verəcəklər, - bu, seçicilərin özlərinin işidir. Burada danışanların, çıxış edənlərin bəziləri deyirdilər ki, Yeni Azərbaycan Partiyası... Bəli, Yeni Azərbaycan Partiyası vaxtilə mənim ətrafımda yaranan partiyadır. O vaxt ki, Naxçıvan blokada idi, o vaxt ki, mən orada əzilirdim. Azərbaycanın bir çox dəyərli ziyalıları heç şeydən qorxmayaaraq yığışdılar gəldilər oraya. Təklif etdilər ki, onları qəbul edim. Mən də qəbul etdim. 1992-ci ilin noyabrında Yeni Azərbaycan Partiyasını yaratdım. Bu partiya dəyərli partiyadır. Mən bu partiyayı Azərbaycanın həyatı üçün çox əhəmiyyətli bir partiya hesab edirəm. Hesab edirəm ki, bu partiya ziyalılar, sağlam düşüncəli adamlar toplaşılar və bundan sonra da toplaşacaqlar. Ancaq kim hansı partiya səs verəcək, - bu, onun öz işidir.

Beləliklə, mən hesab edirəm ki, bizim seçkilərimiz tam demokratik şəraitdə keçəcəkdir. Mən bizim icra orqanlarına göstəriş vermişəm və bu gün bunu bir daha təkrar edirəm: yerli icra orqanları, hüquq-mühafizə orqanları seçkilərin gedişinə qarışmamalıdır. Seçkiləri Mərkəzi seçki komissiyası və onun tabeliyində olan dairə seçki komissiyaları, məntəqə seçki komissiyaları aparır. Ancaq hüquq-mühafizə orqanları, yerli icra orqanları onlara kömək etməli, işlərinin yaxşı şəraitdə getməsinə təmin etməlidirlər, respublikada ictimai asayiş, vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etməlidirlər. Bu günlərdə cinayət hallarının qarşısını almalıdırlar, heç bir cinayətin baş tutmasına yol verməməlidirlər.

Bu gün mən bütün vətəndaşlarımızı həmrəyliyə dəvət edirəm, birliyə dəvət edirəm. Mən hesab edirəm ki, bizim yeni konstitusiyamız - referendumda qəbul edəcəyimiz konstitusiyamız, bizim yeni seçkilərimiz Azərbaycanda demokratiyanın möhkəmlənməsi və inkişaf etməsi üçün, Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafı üçün yaxşı bir əsas yaradır. Bu, nailiyyətimizdir və çalışmalıyıq ki, 12 noyabr günü gələcəkdə Azərbaycan xalqının tarixinə böyük bir əlamətdar gün kimi daxil olsun, böyük bir bayram günü kimi daxil olsun. Mən buna əminəm və güman edirəm ki, bizim vətəndaşlarımız belə də edəcəklər.

Mənim deyəcəyim bu qədər. Komissiyanın üzvlərinə, işçi qrupunun üzvlərinə bir daha öz təşəkkürümü bildirirəm. Xalqa müraciət edirəm: demokratiya yolunda, ədalət yolunda, qanunçuluq yolunda hərə öz mövqeyini bildirsin. Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması, müstəqilliyinin qorunması bu gün bizim qarşımızda duran əsas vəzifədir. Konstitusiya və seçkilər Azərbaycanın müstəqilliyini təmin etmək üçün yeni bir mərhələdir və biz bundan sonra bu yolla müvəffəqiyyətlə gedəcəyik.

Deyəcəyim bu qədər. Bir də müzakirəyə ehtiyac var? Yoxdur. Sağ olun.

"Azərbaycan" qəzeti, 11 noyabr 1995-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN İCLASINDA GİRİŞ VƏ YEKUN SÖZÜ –
PREZİDENT SARAYI, 2 NOYABR 1995-Cİ İL**

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın növbəti iclası keçirilir. Bildiyiniz kimi, indiyə qədər komissiya tərəfindən çox iş görülüb, konstitusiyanın layihəsi hazırlanıb, mətbuatda dərc olunub, ümumxalq müzakirəsinə verilib. Oktyabrın 14-də komissiyanın iclasında biz belə qərar qəbul etdik ki, ümumxalq müzakirəsi başa çatandan sonra noyabrın 2-dək ümumxalq müzakirəsinin yekunları, verilən təkliflər əsasında konstitusiyanın layihəsi işlənilsin, komissiyada baxılsın və noyabrın 2-də son variant, yəni ümumxalq müzakirəsindən sonra hasil olmuş variant bir daha dərc edilsin ki, Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyası noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi, referendumu vasitəsilə qəbul olunsun.

Bu gün noyabrın 2-dir. Biz bu işlərin hamısını bu günə qədər tamamlaya bilməmişik. Səbəb ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən işlər doğrudan da çoxdur, ikinci tərəfdən də bəzi hadisələr vaxtımızı çox almışdır. Ona görə də komissiyanın iclasında həm bu gün üçün nəzərdə tutulan məsələlər barəsində müzakirə gedəcəkdir, həm də bundan sonra hansı işlər görəcəyimizi birlikdə məsləhətləşib qərar qəbul etməliyik.

Ancaq bu işlərə başlamazdan əvvəl mən oktyabrın 28-də Bakı şəhər metrosunda qəza nəticəsində həlak olmuş Azərbaycan vətəndaşlarının xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etməyi rica edirəm.

Allah həlak olanlara rəhmət eləsin!

Baş vermiş faciə ilə əlaqədar bizim gördüyümüz işlər respublika ictimaiyyətinə məlumdur. Dərhal lazımi tədbirlər görüldü, komissiya yaradılıb. Bu müddətdə komissiya qarşısına qoyulan vəzifələri həyata keçirir. Tələf olanların hamısı onların qohum-əqrəbələri tərəfindən götürülüb, komissiyanın iştirakı ilə dəfn edilib. Onların ailələrinə lazımi maddi yardım göstərilib. Xəstəxanalarda olan yaralılara tibbi yardım göstərilir. Bu faciəli hadisə bütün dünyada çox böyük əks-səda doğurubdur. Dünyanın bir çox dövlət, hökumət başçıları, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, görkəmli ictimai-siyasi xadimlər xalqımıza üz vermiş bu faciə münasibətilə göndərdikləri məktublarda, teleqramlarda, mənimlə telefon danışqlarında faciə ilə əlaqədar xalqımıza başsağlığı vermişlər.

Mən fürsətdən istifadə edərək, başımıza gələn bu bəla, faciə ilə əlaqədar bizim dərdimizə şərik olduqlarına, bizə mənəvi dəstək göstərdiklərinə, başsağlığı verdiklərinə, öz münasibətlərini bildirdiklərinə görə bütün ölkələrin dövlət, hökumət başçılarına, bizə başsağlığı verənlərin hamısına təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Eyni zamanda, bu məsələlərdə respublikamıza yardım etmək üçün bir neçə ölkədən nümayəndələr gəliblər. Onların arasında xəstələrə yardım göstərmək üçün tibb işçiləri, belə qəza

hadisələrini araşdıran sahənin mütəxəssisləri, ekspertləri və müxtəlif sahələrdən olan yüksək səviyyəli nümayəndələr vardır. Bir çox dövlət başçıları mənimlə telefonla danışarkən bu barədə öz təkliflərini irəli sürmüşlər və mən də bunları qəbul etmişəm, belə nümayəndələr respublikamıza gəlirlər. Bəzi ölkələr, bəzi təşkilatlar bu hadisə ilə əlaqədar respublikamıza maddi kömək, dərman yardımı da göstərirlər. Bunlara görə də mən təşəkkür edirəm.

Güman edirəm ki, bu məsələlərin araşdırılması və yaralananlara, xəstələnənlərə, xəsarət alanlara lazımi tibbi yardım göstərilib, onların müalicə edilməsi üçün bizim öz imkanlarımız var. Ancaq başqa ölkələrin yardımı bu imkanlarımızı genişləndirir. Bunların hamısından istifadə edərək biz bu ağır sınaqdan da çıxacağıq.

İndi bu qəzanın başvermə səbəbləri araşdırılır. Şübhəsiz ki, qəza baş verən kimi onun haqqında bir fikir söyləmək mümkün deyildi, ola bilər, bu gün də mümkün deyil: qəza nəyə görə baş verib: - texniki səbəbdir, səhlənkarlıqdır, yaxud terrorudur, təxribatdır, başqa bir cinayətdir? Bu ehtimalların hamısı mümkündür, heç birini kənara qoymaq olmaz, heç birini istisna etmək olmaz və işin bu mərhələsində hansısa bir ehtimalın üzərində dayanmaq da olmaz. Bizim fikrimiz belədir. Biz əvvəldən də belə mövqe tutmuşuq. Mən respublikamızın istintaq orqanlarına, əməliyyat orqanlarına, inzibati orqanlara dərhal göstəriş vermişəm ki, bu qəzanın başvermə səbəbləri çox dəqiq, obyektiv aydınlaşdırılmalıdır. Heç bir subyektivliyə, obyektivlikdən kənar heç bir hərəkətə yol verilə bilməz.

Bu, ağır faciədir, ancaq onun səbəblərinin araşdırılması da bizim üçün çox vacibdir. Ona görə də mən bu gün həm sizi, həm də respublikanın bütün ictimaiyyətini bir daha əmin etmək istəyirəm ki, faciənin səbəblərinin obyektiv araşdırılması üçün bütün tədbirləri görəcəyik və - heç kəs narahat olmasın, - bu səbəblər tam obyektiv aydınlaşdırılacaqdır. İndi bəzi adamlar özləri təhqiqat aparmaq istəyirlər, bəzi jurnalistlər təhqiqat aparmaq istəyirlər. Bəzi mətbuat orqanlarında, qəzetlərdə, xüsusən müxalifət qəzetlərində cürbəcür şayiələr, ehtimalları götürüb məqalələr yazırlar. Belə mətbuat orqanlarına, belə müəlliflərə məsləhət görərdim ki, bu işlərlə məşğul olmasınlar. Xalqın faciəsindən istifadə edib öz şəxsi məqsədlərini həyata keçirmək lazım deyil. Hər kəs öz məqsədinə nail olmaq istəyirsə, onu sivilizasiya yolu ilə, qanun çərçivəsində, adət-ənənələrimizə uyğun olaraq etməlidir, onların əsasında hərəkət etmək lazımdır. Bu faciədən istifadə edib orada-burada demək ki, "iqtidar bu işə baxmadı, onu görmədi, bunu eləmədi" - bunlar hamısı boş sözlərdir və şübhəsiz ki, belələri xalqımızın içərisində heç bir dəstək ala bilməzlər.

Hətta bu gün mənə deyirlər ki, respublikamızda cinayət törədərək qaçıb başqa yerdə, o cümlədən Moskvada gizlənmiş adamlar oradan bəyanatlar verirlər, cürbəcür şayiələr yayırlar. Bu da əhəmiyyətsizdir. Bunlara bəlkə də heç fikir vermək lazım deyil. Ancaq mən bu barədə ona görə deyirəm ki, bu faciə zamanı xalqın hamısının birləşməsi əvəzinə ayrı-ayrı insanların bu faciədən öz məqsədləri üçün istifadə etməsi, onların nə qədər mənəviyyatdan kənar mövqedə durduqlarını və mənəviyyatsız olduqlarını bir daha sübut edir.

Respublikanın baş prokuroru burada oturubdur. Mən onunla hər gün əlaqə saxlayıram. O, istintaqa rəhbərlik edir. Mən ona göstərişlər vermişəm. Dünən axşam da onunla çox ətraflı danışığ aparmışam. Onlar Bakıya gələn xarici mütəxəssislərlə də görüşüblər. Burada sizin yanınızda bir daha təkrar edirəm ki, bu faciənin, qəzanın başvermə səbəbləri dürüst, obyektiv aydınlaşdırılmalıdır. Biz bunun nəticəsində tədbirlər görməliyik. Şübhəsiz ki, bizim bu mühüm

nəqliyyat vasitəsi sahəsində, eyni zamanda günahkarlar haqqında tədbirlər görülməlidir. Əgər doğrudan da qəsdən cinayət olubsa - onların haqqında tədbirlər görülməlidir.

Dünən gecə mən Moskva televiziyasına baxırdım. Belə başa düşdüm ki, orada metro sahəsində bir rəhbər işçi ilə söhbət aparırdılar. Soruşdular ki, Moskva metrosunun vəziyyəti necədir? O, Moskva metrosu vaqonlarının nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu dedi. Deyəsən dedi ki, Moskva metrosunun 4 min vaqonu var, onların yarısından çoxu elə belə ağır vəziyyətdədir. İndi bu, bizim həyatımızın reallığıdır.

Vaxtilə biz nə metro vaqonlarını özümüz istehsal etmişik, nə bizdə belə bir istehsal var, nə də ki, metronun bütün başqa ləvazimatlarını özümüz istehsal etmişik. Bunlar hamısı Sovetlər İttifaqının cürbəcür yerlərində istehsal olunub Azərbaycana gətirilən avadanlıqlardır, maşınlardır, dəzgahlardır. Biz onlardan istifadə etmişik və bu gün də istifadə edirik. Ola bilər, o müxalifətdə olan, qəzetlərdə yazan adamlar heç bir şey bilmədikləri kimi, bunu da bilmirlər. Ancaq mən Azərbaycanda işləyərkən bu sahə ilə çox ətraflı məşğul olmuşam, çünki Bakı metropoliteninin, ola bilər, əksər hissəsi mənim burada və Moskvada işlədiyim vaxt tikilibdir. Moskvada işləyərkən isə mən Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi bütün nəqliyyat kompleksinə, o cümlədən metro tikintisi işlərinə də rəhbərlik edirdim. Demək istəyirəm ki, o vaxt bütün Sovetlər İttifaqında on şəhərdə metro tikilirdi. O şəhərlərdə metro tikintisi işlərinə diqqət yetirərək mən xüsusi diqqəti Bakı metrosunun tikintisinə yönəldirdim. Bu məsələlərin həll olunması üçün o vaxtlar çox tədbirlər görmüşdüm. Yəni bu işi mən bilirəm. Mən mütəxəssis deyiləm, ancaq bu işlə yaxından məşğul olduğum üçün bunu bilirəm. Metronun vəziyyətini də bilirəm. Ona görə də bu məsələləri tündləşdirməyə, cürbəcür şayiələr yaymağa, cürbəcür böhtan fikirlər söyləməyə ehtiyac yoxdur.

Yenə də deyirəm, mən baş prokurora, bütün istintaq orqanlarına əmr vermişəm ki, bu məsələ ilə ciddi məşğul olsunlar və öz qərarlarını, nəticələrini mənə təqdim etsinlər.

İndi komissiyanın iclasının bugünkü gündəliyi haqqında. Mən qeyd etdim ki, biz verilən təkliflər əsasında bu günədək layihəni tamamilə işləyib qurtarıb mətbuata verməliydik. Bu, mümkün olmadı və bunun da səbəbləri aydındır. Bu gün isə yenə də komissiyanın iclasında əhali, ictimaiyyət tərəfindən verilmiş təkliflərin hamısının müzakirə olunması gündəliyə salınmayıb. Mən gündəliyə bir məsələni təklif etmişəm və bu gün bu məsələnin müzakirə olunmasını lazımlı hesab edirəm. O da konstitusiya layihəsinin 23-cü maddəsi - Azərbaycanın dövlət dili haqqında olan maddədir. Nə üçün mən bu maddəni xüsusi müzakirə etməyi lazım bilirəm, nə üçün maddəyə bu qədər diqqət verilir və nə üçün şəxsən mən diqqət verirəm? Ona görə ki, bu maddə konstitusiyamızın çox əsas maddələrindən biridir. Bir də ona görə ki, dövlət dili haqqında respublikamızın tarixində və xüsusən XX əsr tariximizdə cürbəcür mənbələrdə cürbəcür ifadələr olubdur. Bunların hamısını müzakirə edib, son bir qərara gəlmək lazımdır. Ona görə də mən bu məsələnin xüsusi müzakirə olunmasını lazım bilmişəm.

1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis Azərbaycanın dövlət dili haqqında bir qanun qəbul edibdir. Dünən yox, srağagün, yəni oktyabrın 31-də bu məsələ ilə əlaqədar Elmlər Akademiyasının binasında Azərbaycan ziyalılarının - akademiyanın elmi idarələrinin, universitetlərin, yaradıcılıq birliklərinin nümayəndələrinin və alimlərimizin, şairlərimizin, yazıçılarımızın, dil, ədəbiyyat, elm sahəsində mütəxəssislərin böyük bir yığıncağını keçirməyi lazım bildim. Həmin yığıncağın birinci hissəsində mən özüm də iştirak etdim. Orada çox geniş müzakirə gedib. Müzakirə zamanı mən həmin məsələnin nə üçün bu cür müzakirə olunması haqqında fikirlərimi demişəm və bu,

televiziya verilibdir. Mən təkrar etmək istəmirəm. Yəqin ki, siz televiziya ilə bunu görmüsünüz, eşitmişiniz. Kim eşitməyib, mənim çıxışım qəzetdə dərc olunub, oxuya bilər.

Sadəcə onu qeyd etmək istəyirəm ki, bu məsələyə komissiyanın sədri, Azərbaycanın prezidenti kimi şəxsən mən xüsusi fikir verirəm. Bir də qeyd edirəm ki, tarixi əhəmiyyət kəsb etdiyinə, vacibliyinə, həm də onun barəsində cürbəcür fikirlər olduğuna görə, hətta müəyyən qanunsuz qərar qəbul edildiyinə görə mən bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verirəm.

1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun, - mənasını, məzmununu kənara qoyaraq, - qanunvericilik nöqteyi-nəzərindən qeyri-qanuni bir sənəddir. Çünki konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dili haqqında dəyişiklik etmək üçün gərək konstitusiya qanunu qəbul ediləydi. Konstitusiya qanunu qəbul etmək əvəzinə qəbul olunmuş bu adi qanun, şübhəsiz ki, konstitusiyada dəyişiklik edə bilməz. Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasında "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazılıbdır. 1992-ci ilin dekabr ayında isə Milli Məclisin 26 üzvünün səs verməsi ilə qanun qəbul olunubdur ki, "Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir". Belə bir qanun qəbul edərkən 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya qanunu ləğv olunmayıbdır. Şübhəsiz ki, bu qanun onu ləğv edə bilməzdi. O qanun da qalıbdır, yəni konstitusiya da qalıb, bu qanun da qəbul olunub. Ona görə də qanunvericilik, qanunçuluq nöqteyi-nəzərindən burada böyük qüsurlara yol verilibdir. Bu, məsələnin bir tərəfi.

İkinci tərəfi ondan ibarətdir ki, Milli Məclis tərəfindən qeyri-qanuni qəbul olunmuş bu qanun respublikamızda birmənalı qəbul edilməyib. Əhalinin bir hissəsi, demək olar ki, əksəriyyəti ümumiyyətlə bu qanunun qəbul edilməsindən narazı olubdur, ola bilər, bir hissəsi bəyənbir. Ancaq qanunvericilik, ümumiyyətlə siyasət sahəsində təcrübəsi olan adamlar bu qanun qeyri-qanuni qəbul edildiyinə görə bundan narahat olublar.

Bax, belə bir vəziyyət yaranıb. Şübhəsiz, bunların hamısı da o zaman, o dövrdə, həmin 1992-ci ildə Azərbaycana rəhbərlik edən adamların bu cür ciddi, belə məsuliyyətli işə məsuliyyətsiz yanaşmalarını bir daha nümayiş etdirir, sübut edir. Bax, belə səhvlər buraxmamaq, həmin qeyri-qanuni yollarla getməmək üçün və bu məsələni xalqın iradəsi ilə həll etmək üçün konstitusiya komissiyasının sədri kimi mən bu işə çox ciddi fikir verirəm, bu məsələnin ciddi müzakirə edilməsini lazım bilmişəm. Ona görə də komissiyanın bugünkü iclasında yalnız bu maddəni, bu məsələni müzakirə etməyi təklif edirəm.

Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, əgər mən komissiya sədri, bir prezident olaraq, bəzilərinin hesab etdiyi kimi, məsələni, hansısa bir tərəfə meyl etsəydim, onu edə bilərdim. Konstitusiyanın layihəsi müzakirə olunub və oktyabrın 14-də konstitusiya komissiyasında son dəfə müzakirə edilib, dərc olunub. Son müzakirə zamanı konstitusiya komissiyasının üzvlərindən üç nəfər dil haqqında öz fikirlərini bildirib.

Komissiyanın üzvləri Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Elçin Əfəndiyev deyirlər ki, dövlət dili yazılsın: Azərbaycan türk dili, ya Azərbaycan türkcəsi. Komissiyanın başqa üzvləri, bu fikri bəyənməyiblər, yəni bu fikrə qoşulmayıblar. Prosedura, müzakirə nöqteyi-nəzərindən vəziyyət bundan ibarətdir. Ancaq yenə də deyirəm, bu çox həssas, incə məsələ olduğuna görə əgər bir adam da bu barədə bir söz deyirsə, ona fikir vermək lazımdır və burada məsələni adi çoxluq ilə, azlıq ilə həll etmək olmaz. Baxın, 1992-ci ilin dekabrında bu məsələni Milli Məclisdə zorla həyata keçiriblər. Əgər zorla olmasaydı, Milli Məclisin üzvlərinin əksəriyyəti gərək buna səs verəydi.

Ancaq əksəriyyəti səs verməyibdir. Milli Məclisin iclasda iştirak edən 39 nəfər üzvündən bu məsələyə 26 nəfər səs verib. Milli Məclisin 50 üzvü var. Belə bir qanunun qəbul edilməsi üçün Milli Məclisin üzvlərinin üçdə ikisi səs verməli idi. Əgər üçdə ikisi səs verməyibsə, demək, təmkinlik göstərmək lazım idi. Bu ideyanı mütləq həyata keçirmək istəyən adamlar bunu bir daha müzakirə etməli idilər, bir daha məsləhətləşmələr aparmalı idilər və o adamları da inandırmaq lazım idi ki, belə bir qərar qəbul olunmalıdır. Əgər onlar inanmasaydılar, onlarla hesablaşmaq lazım idi. Bunlar olmayıb.

Mən hesab etmirəm ki, bu, təcrübəsizlikdən olub. Mən hesab edirəm ki, o insanlar - o vaxt Azərbaycana rəhbərlik edən adamlar təcrübəsizliyindən də çox, böyük iddialarla yaşayırdılar. Onların hər biri hesab edirdi ki, bütün bu alçaq dağları onlar yaradıblar, başqaları yaratmayıblar. Bax, belə iddialara görə onlar bu işləri ediblər. Əgər bu iddialar olmasaydı, buna heç böyük təcrübə də lazım deyildi. Dünya təcrübəsi, adi bir təcrübə var ki, hər şeyi müzakirə etmək olar.

Yenə də deyirəm, bu müzakirə prosesinə baxsanız, bizim müzakirəmiz belə olmayıb. Komissiyada üç nəfər adam başqa təklif verib. Amma qalanları isə deyirlər ki, Azərbaycan dili yazılsın. Nə üçün onda bəs üç nəfər başqa təklif verdiyi halda, biz layihədə bunu Azərbaycan dili olaraq müzakirəyə vermişik, mətbuatda dərc etdirmişik? Bunu izah etmək istəyirəm.

Birincisi, ona görə ki, bizim mövcud konstitusiyamızın 73-cü maddəsində Azərbaycan dili yazılıb. İkincisi, ona görə ki, uzun müddət - indi bu gün məlum oldu, yəqin onun tarixi haqqında arayışlar da veriləcəkdir - 1936-cı ildən sonra bizim dilimiz Azərbaycan dili yazılıb. Üçüncüsü də ona görə ki, 1992-ci ilin dekabrında qəbul olunmuş qanun qeyri-qanunidir. Ancaq buna baxmayaraq, bizim bu üç ziyalı, komissiya üzvü tərəfindən verilən təklifi nəzərə alaraq mən məsləhət gördüm ki, bu məsələ qoy ümumxalq müzakirəsinə verilsin: layihəni vermişik ki, xalq müzakirə etsin, öz fikrini desin, ancaq bu məsələ ilə məşğul olan mütəxəssislərimiz, alimlərimiz, yazıçılarımız, dilçilərimiz, tarixçilərimiz və bu dairədə maraqlı olan təşkilatlar qoy bunu xüsusi müzakirə etsinlər. Mən bu barədə komissiyanın işçi qrupunun sədri Ramiz Mehdiyevə göstəriş verdim və ondan sonra bilirsiniz ki, mənim başım qarışdı, ABŞ-a səfərə getdim, gəldim.

O vaxt biz belə danışdıq ki, məsələn Yazıçılar Birliyi ayrıca, Jurnalistlər Birliyi ayrıca, dilçilik institutları, ədəbiyyat institutları ayrıca müzakirə etsinlər. Universitet ümumən yox, çünki universitetdə fizika, kimya, biologiya, riyaziyyat mütəxəssisləri də var, - bəlkə, deyək ki, onlar dilə o qədər də maraq göstərmirlər, - ancaq universitetdə dilçiliklə məşğul olan mütəxəssislər bunu ayrıca müzakirə etsinlər və bu müzakirələrin nəticəsini konstitusiya komissiyasına versinlər.

Mən oktyabrın 30-da işçi qrupunun iclasını çağırdım və öyrəndim ki, mənim göstərişim həyata keçirilməyib, bu müzakirələr aparılmayıb. Ona görə də oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasının böyük salonunda belə bir yığıncağın çağırılmasını lazım bildim və bunu etdik.

Ancaq onu da bildirmək istəyirəm ki, ümumxalq müzakirəsindən sonra konstitusiya layihəsinə 1400 təklif - müəyyən düzəlişlər, əlavələr gəlib. Həmin 1400 təklifdən 18-i dövlət dili ilə əlaqədardır. Bu 18 təklifdə dövlət dilini cürbəcür formalarda - ya türk dili, yaxud da ki, Azərbaycan türkcəsi yazmaq təklif edilir. Əgər bu işə yenə də mexaniki münasibət göstərsə, - ümumxalq müzakirəsi olubdur. 18 təklif elə bir böyük rəqəm deyildir, - mən bunu qoyardım komissiyanın iclasına, 18 təklifə baxardıq, layihədə olan maddəni də qəbul edərdik. Amma hesab edirəm ki, bu yolla getmək lazım deyil. Oktyabrın 31-də ziyalılarla xüsusi görüş keçirdim, ondan

sonra orada olan çıxışlar haqqında mənə məlumat verdilər. Həmin məlumatları alandan sonra mən belə bir qərar qəbul etdim ki, bu gün bu məsələ komissiyanın iclasında xüsusi müzakirə olunsun.

Bugünkü iclasa komissiyanın və işçi qrupunun üzvlərindən əlavə, oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasında keçirilən o yığıncaqda çıxış edən 27 nəfərin hamısı dəvət olunubdur. Ona görə yox ki, onlar bir də, təkrar çıxış etsinlər. Amma bir halda ki, onlar çıxış ediblər, ona görə də buraya dəvət olunublar. Eyni zamanda mən xahiş edirəm ki, bu işlə məşğul olan bizim mütəxəssislər, dilçilər, ədəbiyyatçılar, Yazıçılar Birliyinin tək rəhbərliyi yox, müəyyən bir qrup adam dəvət olunsunlar. Burada onlar da iştirak edirlər. Mən istəyirəm ki, bu məsələni bax, belə bir şəraitdə müzakirə edək.

Bir məsələni də nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Bu çox taleyüklü, tarixi, ciddi bir məsələdir. Bu məsələni hissiyata qapılmaqla, emosiyalarla həll etmək olmaz. Kimin ürəyi nə istəyirsə, onunla həll etmək olmaz. Ümumiyyətlə, xalqın taleyi həll edilən halda, xalqın taleyi ilə əlaqədar olan məsələlərin həllinə görə hər kəs çox böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşsın. Meydanda qışqırmaq, orada çıxış etmək, hay-küy salmaq, yaxud birinə demək ki, bu vicdanlıdır, bu vicdansızdır, - bilirsiniz, bu ifadələr lazım deyil. Bu məsələləri həll etmək üçün alqışlar da, qışqırıqlar da lazım deyil. Təmkinlə, sakit, sərbəst, gələcəyi düşünərək, keçmişə düzgün qiymət verərək bu məsələləri müzakirə etmək lazımdır.

Təəssüf ki, son illərdə respublikamızda bəzi emosional, hissiyata qapılan çıxışlar və sairə müvəqqəti olaraq müəyyən bir auditoriyanı ələ alıb, ona təsir göstərüb. Bunlar hamısı müvəqqəti şeylərdir. Amma bizim mənəvi dəyərlərimiz daimi xarakter daşıyır, onlar bəşəridir. Ona görə də bu işlərə cılız yanaşmaq olmaz. Məsələn, mənə dedilər və dünən axşam televiziya ilə çıxışların bir hissəsini verdilər, baxdım: bəzisi çıxış edir, yerdən qışqırırlar, əl çalırlar, kimisə qəhrəman hesab edirlər ki, o qəhrəmanlıq edib, bizim dilimizi türk dili edib və sairə.

Bilirsiniz, bunlar yararsız şeylərdir. Birincisi, bunlar həmin o qışqıranların, hay-küy salanların səviyyəsizliyini göstərir. Mən bunu tam məsuliyyətlə demək istəyirəm. Eyni zamanda bunlar bizim işimizin layiqli həll olunmasına kömək etmir. Ola bilər, kiminsə qəlbində hansısa hissiyyət çox coşqundur. Hər kəs bir fərddir, hər fərdin də özünəməxsus xasiyyəti, fikri var. Bizdə hər şey azaddır. Hər kəs öz sözünü azad deyə bilər, buna etiraz yoxdur. Ancaq belə məsələnin həll olunmasına çox məsuliyyətli, çox düşüncəli yanaşmaq lazımdır. Yenə də deyirəm, emosiyalara, hissiyata qapılmaq lazım deyil, subyektivliyə, konyunkturluğa yol vermək olmaz. Bizim keçmişimizdə konyunkturluğa, bəzən subyektivliyə, volyuntarizmə görə başımıza çox iş gəlib. Gəlin bundan sonra bu səhvləri buraxmayaq. 1992-ci ildə qəbul olunmuş o qeyri-qanuni qanun da elə subyektivliyin, volyuntarizmin bir nümunəsidir.

Bax, bunları nəzərə alaraq, - baxmayaraq ki, işlərimiz həddindən artıq çoxdur, tutduğumuz o qrafik bir qədər gecikir, mən hesab edirəm ki, bunun eybi yoxdur, - bu məsələni bu gün sərbəst müzakirə etmək üçün mən sizi buraya dəvət etmişəm və məsələni müzakirəyə çıxarmışam. Güman edirəm, dediklərim hər bir şəxs üçün, burada sərbəst fikir söyləmək üçün şərait yaradır.

Müzakirəni başlamaq üçün mən istəyirəm ki, Ramiz Mehdiyevə söz verəm və o, Elmlər Akademiyasında keçirilən yığıncağın nəticəsi barədə məlumat versin. Çünki mən orada çıxış etdim, yəni məsələnin qoyuluşu haqqında fikirlərimi söylədim, ondan sonra getdim ki, orada iştirakımla heç bir fikrə təsir etməyim. Amma indi komissiyanın üzvləri, o cümlədən mən də

bilməliyə ki, orada gedən müzakirələr nə cür olub və onun məzmunu nədən ibarətdir, nə nəticə verib.

Yekun sözü

Hesab edirəm ki, biz ətraflı fikir mübadiləsi apardıq. Bütün fikirlər dinlənildi. Bu cürbəcür fikirlər, xüsusən bu dairələrdədir. Əhalidə, xalqımızın içində bu qədər fikir ayrılığı yoxdur. Mən belə hesab edirəm. Bunlara baxmayaraq biz hər bir ziyalının, alimin və xüsusən dil-ədəbiyyat sahəsində böyük işlər görmüş şəxslərin fikirlərini dinləməliyə və onlarla hesablaşmalıyıq. Güman edirəm ki, biz son qərarı konstitusiya komissiyasının gələn iclasında qəbul edərik. Bu gün burada konstitusiya üzvlərindən savayı dəvət olunmuş şəxslər də var. Onlar hamısı dəvət olunub ki, biz ictimai fikri və xüsusən bizim elm sahəsində, ədəbiyyat sahəsində olan mütəxəssislərin fikrini öyrənək. Bunları öyrənəndən, biləndən sonra konstitusiya komissiyasının gələn iclasında biz son qərara gələrik və bunu müzakirə edərik.

Ancaq bu müzakirəni sona çatdıraraq öz tərəfimizdən onu bildirmək istəyirəm ki, bizim dilimiz əsrlər boyu yaşayıb. Biz dövlət müstəqilliyimizi 1918-ci ildə əldə etdik. Qısa bir müddətdən sonra bu dövlət müstəqilliyi əldən getdi. Dörd il bundan öncə dövlət müstəqilliyi yenidən əldə olundu. Keçmiş tariximizi yüksək qiymətləndirərək, eyni zamanda XX əsrdə xalqımızın həyatında, tarixində böyük nailiyyətlər əldə olunmasını və böyük dirçəlişi, böyük irəliləməni xüsusi qiymətləndirməliyik. Əgər keçmişdə bizim ayrı-ayrı dahi şəxsiyyətlərimiz orta əsrlərdən tutmuş indiyə qədər xalqımızın adını qaldırıblarsa, XX əsrdə və xüsusən son dövrdə, - XX əsrin əvvəlindən götürsək, 1918-ci ildə bizim ilk müstəqil respublikamızın yarandığı vaxtdan götürsək və nəhayət 1920-ci ildə sovet respublikası yarandığı dövrdən götürsək, - bu dövrdə əldə edilən nailiyyətlər Azərbaycan xalqının tarixində heç vaxt olmayıbdır. Biz bunu nəinki qeyd etməliyik, biz bununla fəxr edə bilərik və mən şəxsən özüm fəxr edirəm. Mən XX əsrin əvvəllərində doğulmuşam, indi XX əsrin sonuna qədər yaşayıram. Mənim həyatım bu dövrdə keçibdir və çox şeylərin şahidiyəm. Ona görə də mən bilirəm, görmüşəm və tarixi də oxumuşam ki, bizim xalqımız bu dövrdə böyük bir inkişaf dövrü keçibdir. İndi bu populist sözlər çoxdur ki, imperiya belə eləyibdir, imperiya elə eləyibdir. Bizim xalqımızı, nə bilim, parçalayıblar o vaxt, filan eləyiblər, peşməkan eləyiblər.

Bunlar tarixi həqiqətdir. Ancaq nəticəsi nədən ibarətdir? Nəticəsi ondan ibarətdir ki, bizim xalqımızın mədəniyyəti yaranıbdır, böyük ədəbiyyatı yaranıbdır. Əgər keçən əsrlərdə biz iki-üç şəxsiyyətin adını çəkə bilirdiksə, indi XX əsrdə görün nə qədər şəxsiyyətlərin adlarını çəkirsiniz. Elmimiz yaranıb, ədəbiyyatımız yaranıb, mədəniyyətimiz yaranıb, musiqimiz yaranıb, rəssamlıq məktəbimiz yaranıb, tariximiz yaranıb. Dünyada məşhurlaşmışıq. Müstəqillik almazdan əvvəl də biz məşhurlaşmışdıq, amma müstəqillik əldə edəndən sonra artıq dünyada məşhurlaşmışıq. Görün nə qədər böyük bir yol keçmişik biz! İndi biz Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 50 illiyini qeyd eləyirik. 1945-ci ildə BMT yaranarkən dünyada cəmi 50 dövlət onun tərkibinə daxil idi. İndi, 50 ildən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatına 184 dövlət daxildir. Onlardan biri də müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır, Azərbaycan dövlətidir.

Bizim xalqımız savadlanıbdır. Mən başqa xalqlarla müqayisə edib kimin hansı səviyyədə olduğunu demək istəmirəm. Ancaq indi sərhədlər açılib, dünya açılib. Hamınız getmisiniz, gəzmisiniz, görmüsünüz. Mənim özüm də əvvəl gördüklərimdən indi daha çox görmüşəm. Mən görürəm hansı ölkədə xalqın ümumi savadı hansı səviyyədədir. Bunu görürük. Qonşu ölkələrdə də

görürük. Asiya ölkələrində də görürük. Afrika ölkələrində də görürük. Avropa ölkələrinin bəzilərinə də görürük. Azərbaycanda xalqın ümumi savad səviyyəsi, ümumi mədəniyyət səviyyəsi haradadır? Nə qədər Azərbaycan vətəndaşı indi xarici ölkələrə gedib yüksək səviyyəli mütəxəssis kimi işləyir. Düzdür, bizim üçün bəlkə də bu, mənfi cəhətdir ki, ağıllı adamlarımız, böyük mütəxəssislərimiz, incəsənət xadimlərimiz, mədəniyyət xadimlərimiz gedirlər, başqa ölkələrdə işləyirlər. İndi respublikamızın belə vəziyyətinə görə. Amma bunun müsbət cəhəti də var. Müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, demək, xalqımızın dili, mədəniyyəti, elmi səviyyəsi o qədər yüksəkdir ki, bizim adamlarımız - bu mühitdə yetişmiş adamlar gedib başqa ölkədə müəllimlik edə bilirlər, professorluq edə bilirlər, dərslər deyər bilirlər, başqa sahələrdə böyük mütəxəssis kimi işləyə bilirlər. İndiyə qədər bu səviyyə yaranmasa idi, bu ola bilərdimi.

Avropada vaxtilə cürbəcür ölkələrdən gedib fəhləlik edirdilər. Xatırlımdadır, Sovetlər İttifaqı zamanı Yuqoslaviya ilə bizim əlaqələrimizlə bağlı mən bir neçə dəfə onlarla görüşmüşdüm. Orada nümayəndə heyətləri ilə olmuşdum. Yuqoslaviyanın əhalisinin bir milyondan çoxu gedib Almaniya fəhləlik eləyirdi. Mən onların rəhbərləri ilə mübahisə aparırdım ki, bəs siz nə cür buraxırsınız ki, adamlarınız gedib Almaniya fəhləlik eləyirlər? Deyir, biz bundan xeyir götürürük. Nə xeyir götürürsünüz? Birinci, onlar burada yaxşı yaşaya bilmirlər, orada isə fəhlə olaraq buradan yaxşı yaşayırlar. İkinci isə, onlar orada pul qazanırlar, o pulu banklara keçirirlər, o da bizim banka keçirir və maliyyə vəziyyətimiz yaxşılaşır. Yuqoslaviya kimi ölkədən, başqa ölkələrdən də siz bilirsiniz ki, nə qədər adam gedib Avropa ölkələrində fəhləlik eləyib. Bəli, daha mən onun adını çəkmək istəmirəm, qonşumuzdur, o biri qonşu ölkələrdən. Amma bizim adamlarımız gedib universitetlərdə dərslər deyirlər, gedib Türkiyədə yüksək incəsənət sahələrində müəllimlik eləyirlər, bəstəkarlıq öyrədirlər, başqa işlər görürlər. İndi görün bizim xalqımız bu dövrdə, bu XX əsrdə, xüsusən bax, bu dövrdə nə qədər inkişaf edibdir.

Bu gün, əlbəttə, ötən dövrün repressiyaları haqqında demək olar, insanlara edilmiş zülm haqqında demək olar, ədalətsizlik haqqında demək olar. Bunları demək olar. Bu bizim tariximizdir. Tarixi həqiqəti həmişə demək lazımdır. Ancaq bununla yanaşı, əldə olunan nailiyyətlərimizi niyə unudursunuz? Bu nailiyyətlərin içərisində - burada deyildi və mən də bunu təsdiq edirəm; bu, şəxsən mənim də fikrimdir, - Azərbaycan dili, indi bunu nə adlandırırırsınız adlandırın, Azərbaycan dili bütün tarixdə bu qədər zənginləşməyibdir, nəinki bu 60 ilin içərisində bu qədər zənginləşməyib, bu qədər inkişaf etməyib, Azərbaycan dilində bu qədər kitablar, bu qədər romanlar, bu qədər şeirlər, bu qədər hekayələr yazılmayıb. Bu bizim tarixi yolumuzdur, bu bizim tarixi nailiyyətimizdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası deyəndə biz Azərbaycan Respublikası deyirik. Buna başqa ad vermək olmaz. Əgər buna kimsə başqa ad versə, bu bizim xalqımıza, torpağımıza, millətimizə xəyanət ola bilər. Bu, Azərbaycan Respublikasıdır və bizi Azərbaycan Respublikası kimi tanıyırlar.

Mən beş gün Nyu-Yorkda oldum. Bu beş gündə 50-60 görüş keçirmişəm, bəlkə də 70 görüş keçirmişəm. Dünyanın ən böyük ölkələrinin prezidentləri ilə bərabər hüquqlu görüşlər keçirmişəm. Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti ilə mənim görüşüm olubdur. Dünən yenə ondan məktub almışam və məktubda da yazır ki, görüşümüzdən nə qədər məmnundur, nə qədər məzmunlu, ətraflı görüşümüz olubdur. Bu, bir mənə görə deyil. Bu, Azərbaycan xalqına görədir, Azərbaycan millətinə görədir, Azərbaycan Respublikasına görədir.

Bütün bunları da nəzərə almaq lazımdır. Hissiyata qapılıb bunları unutmayın. Bilin ki, biz müstəqil dövlət kimi dünyada artıq öz yerimizi tutmuşuq. Ona görə, hansı qərar qəbul

eləyəcəyiksə, gərək bu, milli məniyimizə, milli qürurumuza toxunmasın. Bunu da bilmək lazımdır. Bunu da unutmaq olmaz. Nizaminin sözləri də bizim üçün əzizdir, Füzulinin sözləri də bizim üçün əzizdir, Cəlil Məmmədquluzadənin, Mirzə Fətəli Axundovun sözləri də, Sabirin sözləri də bizim üçün əzizdir, - hamısı bizim üçün əzizdir. Amma bugünkü reallıq var. Bu reallığı nə Nizami Gəncəvi görə bilərdi, nə Füzuli görə bilərdi, nə də Cəlil Məmmədquluzadə. Reallıq bütün bu tariximizin hamısından üstündür və bu, bizim üçün gələcəyə böyük bir yol açır. Əgər Ermənistanın təcavüzündən qurtara bilsək, əgər dövlətçiliyimizi möhkəmləndirə bilsək, bilin, Azərbaycanın çox böyük gələcəyi var.

Ona görə də biz gərək öz milli məniyimizi həmişə yüksək saxlayaq. Bilirsiniz, mən uzun həyat yolu keçmişəm, bu gün də yaşayıram, sizinlə birlikdə işləyirəm. Mənim üçün hər şeydən üstün mənim milli məniyimdir. Milli məniyim məni həmişə bütün çətin vəziyyətlərdən çıxarıb. Milli məniyimə görə də mən istədiyim yolla gedə bilmişəm, istədiyimə nail ola bilmişəm və xalqıma xidmət edə bilmişəm. Ona görə də milli məniyimizi gərək itirməyək. Milli məniyimiz də var, onunla da biz fəxr edə bilərik.

Gəlin bir balaca fasilə verək, konstitusiya komissiyasının gələn iclasında bu barədə son qərarı qəbul eləyək. Sağ olun.

"Azərbaycan" qəzeti, 3 noyabr 1995-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONTİTUSİYA LAYİHƏSİNDƏ DÖVLƏT
DİLİ HAQQINDA MADDƏNİN GENİŞ MÜZAKİRƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN
PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ – RESPUBLİKA ELMLƏR
AKADEMİYASI RƏYASƏT HEYƏTİNİN İCLAS SALONU, 31 OKTYABR 1995-Cİ İL**

Hörmətli xanımlar və cənablar, hörmətli ziyalılar!

Əvvəlcə bildirmək istəyirəm ki, sizinlə yenidən görüşməkdən çox məmnunam. Sizə və sizin simanızda Azərbaycanın bütün ziyalılarına işlərində uğurlar, səadət və xoşbəxtlik arzu edirəm.

Ölkəmiz tarixinin çox mühüm bir mərhələsini yaşayır. Respublikamızda böyük iqtisadi, ictimai-siyasi proseslər gedir və bir çox mühüm məsələlər həll olunur. Dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlər sırasında müstəqil Azərbaycan Respublikasının parlamentinə seçkilər və müstəqil dövlətimizin ilk konstitusiyasının qəbul olunması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyiniz kimi, bir neçə aydır ki, biz və respublikanın bütün ictimaiyyəti, dövlət orqanları çox ciddi məşğul olurlar. Nəticədə demək olar ki, biz mühüm tədbirlər ərəfəsindəyik. Təəssüf ki, bu mərhələdə respublikamıza böyük faciə üz verdi. Qəza nəticəsində metro stansiyasında insanlarımız tələf oldu. Biz ağır itkilərə məruz qaldıq, çoxlu soydaşımızı itirdik. Respublikamız matəm keçirdi və indi də bu ağır yaranın əzab-əziyyətini çəkirik. Ancaq şübhəsiz ki, bu hadisə bizim işlərimizi, gedən proseslərin inkişafını dayandıra bilməz. Qarşımıza qoyduğumuz vəzifələri vaxtında həyata keçirməyə qadirik və həyata keçirəcəyik.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasının qəbul edilməsi tarixi hadisə olacaqdır. Bildiyiniz kimi, bizim indi qüvvədə olan konstitusiyamız da var. Konstitusiya tariximiz böyükdür. Azərbaycanın ilk konstitusiyası 1921-ci ildə qəbul olunubdur. 1920-ci ildə Azərbaycanda sosialist respublikası qurulandan sonra o vaxt respublikamız özünün ilk konstitusiyasını qəbul etmişdir. Ondan qabaq isə - 1919-cu ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranandan sonra konstitusiya aktı qəbul olunmuşdu. Ancaq o zaman konstitusiya qəbul edilməmişdi. Dediym kimi, ilk konstitusiya 1921-ci ildə qəbul olundu. O vaxt Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası idi. Ancaq biz hələ İttifaqa daxil deydik.

1922-ci ilin dekabrında Sovetlər İttifaqı yarandı və Azərbaycan Respublikası da Sovetlər İttifaqının tərkibinə daxil oldu. Bundan sonra Sovetlər İttifaqının konstitusiyası qəbul edildi. Həmin konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycanın 1921-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasında müəyyən dəyişikliklər aparıldı. Ancaq yeni konstitusiya qəbul edilmədi. Azərbaycan Respublikası həmin konstitusiya ilə Sovetlər İttifaqının tərkibində yaşadı.

1937-ci ildə respublikamızın yeni konstitusiyası qəbul edildi. Bu, 1936-cı ildə qəbul olunmuş Sovetlər İttifaqı konstitusiyasına uyğun olan konstitusiya idi. Sonra isə - 1977-ci ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul olundu. Ona uyğun olaraq 1978-ci ildə Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası qəbul edildi. Həmin konstitusiya indiyədək qüvvədədir.

Şübhəsiz ki, ondan sonrakı dövrdə respublikamızda baş vermiş böyük dəyişikliklərlə, Azərbaycanın müstəqil dövlət olması ilə əlaqədar həmin konstitusiyaya müəyyən dəyişikliklər edilibdir. Lakin bizim üçün əsas sənəd 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş Konstitusiya Aktıdır.

Beləliklə, biz bu konstitusiya ilə yaşamışıq. Ancaq indi müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasını qəbul edirik. Bir də qeyd edirəm, bu, çox böyük tarixi hadisədir və bizim, indiki nəsillərin üzərinə çox böyük məsuliyyət qoyur.

Konstitusiya elə bir sənəddir ki, o, gərək uzun müddət yaşasın. Onun ömrü uzun olmalıdır. Konstitusiya tez-tez dəyişilə bilməz. Əgər konstitusiya doğrudan da həm bu günü, həm də gələcəyi tamamilə əks etdirə bilirsə, o, uzunömürlü ola bilər, gələcəkdə ona dəyişikliklər etməyə ehtiyac olmaz və ya çox cüzi dəyişikliklər aparıla bilər.

Ona görə də bu işə həddindən artıq məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Biz belə də yanaşıırıq. Yəni öz məsuliyyətimizi dərk edirik və bu mühüm sənədin qəbul olunması üçün gələcək nəsillərin qarşısında nə qədər cavabdeh olacağımızı da dərk edirik.

Mən konstitusiya komissiyasının sədri kimi konstitusiya layihəsinin hazırlanması dövründə, bu günə qədər çalışmışam ki, layihənin hazırlanmasında bu sahədə biliyi, elmi, təcrübəsi olan bütün alimlər, mütəxəssislər, hüquqşünaslar, dövlət xadimləri, ictimai-siyasi xadimlər, mədəniyyət xadimləri iştirak etsinlər.

Konstitusiya komissiyasının tərkibi bu dediyim fikirləri əks etdirir. Eyni zamanda mən hesab edirəm ki, bu böyük məsuliyyəti yalnız konstitusiya komissiyasının üzvlərinin öhdəsinə qoymaq olmaz. Bu məsuliyyəti hamımız, bütün xalqımız daşmalıdır. Hər bir vətəndaş həm bu gün üçün, həm də gələcək nəsillər üçün konstitusiyanın hazırlanmasında iştirak etməyə çalışmalıdır, öz səylərini və xidmətlərini göstərməlidir. Şübhəsiz ki, kim nəyə qadirdirsə, kim nəyi bacarırsa, kim nə edə bilərsə, etməlidir.

Azərbaycanda bu sahədə bilikli, təcrübəli, bacarıqlı adamlar çoxdur. Lazımdır ki, bu işdə heç kəs biganə qalmasın. Lazımdır ki, hər bir kəs, hər bir vətəndaş konstitusiyanın hazırlanmasını və qəbul olunmasını öz şəxsi işi kimi, taleyi kimi qəbul etsin. Belə olan halda biz Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edən, vətəndaşlarımızın hüquqlarını qoruya bilən, ölkəmizin dövlətçiliyini möhkəmləndirən və respublikamızın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması üçün əsas olan qanun, konstitusiya qəbul edə bilərik.

Hesab edirəm ki, bu sahədə çox iş görüldür. Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasına biz çox vaxt sərf etdik. Bu iş çoxdan başlanıbdır - bizim mütəxəssislər bu işə bir il bundan öncə başlayıblar. Ancaq biz bu işə mütəşəkkil olaraq iyun ayından başladıq və çox intensiv iş getdi.

Konstitusiya komissiyası yaranarkən yeni konstitusiya layihəsinin bir çox müddəaları demək olar ki, işlənib hazırlanmışdı. Konstitusiya komissiyası yarandı, onun işçi qrupu təşkil edildi. Həmin qrup gərgin işlədi və layihə konstitusiya komissiyasında bir neçə dəfə müzakirə ediləndən sonra ümumxalq müzakirəsinə verildi.

İndi müzakirələr sona çatır. Biz gərək ümumxalq müzakirəsi zamanı verilmiş təklifləri, düzəlişləri iki-üç gün içərisində təhlil edək, konstitusiya komissiyasında baxaq və onların dəyərlilərindən, xeyirlilərindən istifadə edək, beləliklə də layihəni təkmilləşdirək. Şəxsən mənəm məqsədim bundan ibarətdir.

Mən bu işə çox məsuliyyətlə yanaşıram. Çünki həm Azərbaycanın konstitusiya tarixini bilirəm və onu böyük diqqətlə təhlil etmişəm, həm də indiyədək Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlərin çoxunun iştirakçısıyam.

1977-ci ildə Sovetlər İttifaqında yeni konstitusiya qəbul olundu. O konstitusiyanın hazırlanması dövrü çox böyük idi. Konstitusiya komissiyası təşkil olunmuşdu. O vaxtlar Sovetlər İttifaqında, hər bir müttəfiq respublikada geniş işlər aparılırdı. Mən həmin konstitusiya komissiyasının üzvü idim və 1977-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyanın hazırlanmasında iştirak etmişəm. Hətta həmin konstitusiya qəbul olunarkən Sovetlər İttifaqı Ali Sovetinin sessiyasında çıxış etmişəm. Sonra isə bir il biz öz respublikamızın - Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını hazırlamaqla məşğul olduq. Biz də komissiya yaratdıq. Mən respublikanın rəhbəri kimi konstitusiya komissiyasının sədri idim. Xatirimdədir, biz o vaxt nə qədər çox iş gördük.

Doğrudur, qeyd etdiyim kimi, bizim qəbul etdiyimiz konstitusiya Sovetlər İttifaqı konstitusiyasının müddəalarına uyğun olmalı idi, ona münasib yazılmalı idi və eyni zamanda respublikamızın bəzi xarakterik cəhətlərini özündə əks etdirməli idi. Hesab edirəm ki, o vaxt biz buna nail ola bildik. O dövrün, o zamanın şərtləri daxilində biz Azərbaycanın konstitusiyasını qəbul etdik.

Beləliklə, mən bu məsələlərin tarixini öyrəndiyimə görə, həm də bir çox hissəsində bilavasitə iştirak etdiyimə görə indi müstəqil Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını tam müstəqil, heç bir dövlətdən, heç bir mərkəzdən, heç bir kəsdən asılı olmayaraq özümüzün sərbəst qəbul etməyimizin nə qədər məsuliyyətli və şərəfli olduğunu dərk edirəm. Ona görə də indiyədək çalışmışam ki, bu konstitusiyanın hazırlanmasında hamı çox yaxından, ürəkdən iştirak etsin. Çalışsın, maksimum səy göstərsin ki, bizim konstitusiyamız mükəmməl olsun. Buna nə qədər nail olduğumuzu şübhəsiz ki, xalq qiymətləndirməlidir. Çünki layihə dərc olunubdur, müzakirədən keçibdir. Aparılan müzakirələr və konstitusiya komissiyasına daxil olan təkliflər onu göstərir ki, xalq, ictimaiyyət, vətəndaşlar bu layihəni ümumən qəbul edirlər. Layihənin əleyhinə birbaşa çıxan yoxdur. Ancaq onu təkmilləşdirmək üçün təkliflər, əlavələr, dəyişikliklər irəli sürülür. Mən dünən işçi qrupu ilə görüşmüşəm. Onların mənə verdiyi məlumatdan aydın olur ki, konstitusiya komissiyasına 1400 təklif, dəyişiklik daxil olubdur. Bu təkliflər cürbəcürdür və konstitusiyanın müxtəlif maddələrinə aiddir. Onlar təhlil olunur. İşçi qrupu onların təhlili və qiymətləndirilməsi ilə məşğuldur və o təkliflərdən hansının qəbul olunub-olunmaması barədə konstitusiya komissiyasına öz fikrini söyləyəcəkdir. Nəhayət bunlar konstitusiya komissiyasında həll olunacaqdır.

Güman edirəm ki, müzakirə nəticəsində alınan təkliflər konstitusiya layihəsini daha da təkmilləşdirəcək və biz bu günlərdə konstitusiyanın son layihəsini bir daha mətbuatda dərc edəcəyik ki, vətəndaşlarımız noyabr ayının 12-də parlament seçkiləri zamanı eyni zamanda ümumxalq səsverməsi, referendum yolu ilə konstitusiya layihəsinə öz münasibətlərini bildirsinslər. Referendumun nəticəsinə görə də konstitusiyanın qəbul edilməsi məsələsi həll olunacaqdır.

Vətəndaşlardan daxil olan təkliflərdən başqa, layihə ayrı-ayrı təşkilatlarda, birliklərdə, müəssisələrdə, idarələrdə, elm ocaqlarında, yaradıcılıq təşkilatlarında, mədəniyyət birliklərində müzakirə edilibdir. Burada deyildi ki, layihəni Elmlər Akademiyası da müzakirə edib və öz fikrini bildiribdir. Ancaq mən konstitusiyanın bir maddəsinin xüsusi müzakirə olunmasını lazım hesab edirəm. Bu, Azərbaycanın dövlət dili haqqında olan 23-cü maddədir.

Konstitusiya komissiyasında layihə müzakirə olunarkən komissiya üzvlərindən üç nəfər - şair Bəxtiyar Vahabzadə, yazıçılar Anar və Elçin Əfəndiyev belə fikir söylədilər ki, "dövlət dili Azərbaycan türk dilidir" yazılsın. Biz bu məsələni müzakirə etdik. Son layihəni dərc olunmağa göndərərkən belə qərara gəldik ki, bu layihədə indiyədək konstitusiyada olduğu kimi yazaq. Bu barədə sizə qısa tarixi arayış vermək istəyirəm.

1921-ci ildə qəbul olunmuş ilk Azərbaycan konstitusiyasında dövlət dili haqqında heç bir maddə yoxdur.

1937-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan konstitusiyasında da dövlət dili haqqında heç bir maddə olmayıb.

1956-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti 1937-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyaya əlavə edibdir. Konstitusiya Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə əlavə edilibdir. O vaxt işləyən adamlarımız bunu xatırlayırlar. Həmin dövrdə bu maddənin qəbul edilməsi respublikada müəyyən mübahisələr doğurdu. Mən də onun şahidiyəm. Bu maddənin qəbul olunmasından sonra həyata keçirilən bəzi tədbirlər daha çox mübahisələr və narazılıqlar doğurdu. Bu, deyə bilərəm ki, o vaxt respublikamızı çətin vəziyyətə saldı. Çünki belə bir maddə qəbul edilən kimi o vaxt - bəzən belə də olur, bəzi adamlar özlərini həddindən çox vətənpərvər, millətə həddindən artıq yaxın göstərmək istəyirdilər - dərhal göstərişlər verildi ki, bütün idarələrdə, təşkilatlarda yazışmaların hamısı ancaq Azərbaycan dilində getsin. Makinalar dəyişdirilməyə başlandı. Şübhəsiz ki, o vaxt bizim kargüzarlıq işlərində, katiblikdə, yazışmalarda rus dili üstünlük təşkil edib. Çünki əsas işlər rus dilində gedirdi. Ona görə işçilərin çoxu da rusdilli idi - ya rus, ya da erməni millətindən, yaxud rusdilli azərbaycanlılardan ibarət idi. Onların bəzilərini işdən çıxarmağa başladılar. Bu, Azərbaycanda böyük narazılıq doğurdu. Bundan da o vaxt Azərbaycana pis münasibət, bəlkə də düşmən münasibəti göstərən qüvvələr istifadə etdilər. Xətinizdədir ki, 1959-cu ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi Azərbaycanda millətçilik olması barədə qərar qəbul etdi. O vaxt Azərbaycan rəhbərliyi dəyişildi, bəzi vəzifəli şəxslər bundan istifadə edib öz şəxsi məqsədlərinə nail oldular. Hər halda, bu tarix məlumdur. Ondan sonra bu məsələ müəyyən qədər sakitləşdi.

1977-78-ci illərdə biz yeni konstitusiyayı qəbul edərkən bu məsələ, şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə hazırladıq. Qeyd etdiyim kimi, mən həmin konstitusiyayı hazırlayan komissiya üzvlərindən biri idim və bu işlərə rəhbərlik edirdim.

Ancaq bu maddə Moskvada çox böyük etiraza səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur. Mən indi sizin vaxtınızı alıb bunların hamısını geniş danışmağa ehtiyac duymuram. Ancaq o vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq.

Moskvada bir neçə dəfə müzakirələr oldu. Cürbəcür fikirlər səsləndi və həmin fikirlərin əksəriyyəti ondan ibarət idi ki, belə olmamalıdır. Ancaq biz buna nail olduq və 1978-ci ildə, səhv etmərsə, aprel ayında biz konstitusiyayı qəbul etdik. Həmin konstitusiyada yazıldı ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. Xətinizdədir, o vaxt başqa respublikanın rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım

xatirimdədir. O buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırırırdı ki, siz belə yazdığınız halda görək onda biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kəs mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz bunu yazıya bilərsiniz. Ancaq siz nə üçün bizə mane olursunuz? Mübahisəmiz çox gərgin oldu.

Hər halda biz bunu etdik. Deyə bilərəm ki, o vaxt on beş müttəfiq respublikadan yalnız üç respublikanın - Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın konstitusiyalarında dövlət dili haqqında maddə var idi. Qalan respublikaların heç birinin konstitusiyasında dövlət dili haqqında maddə yox idi. Mən 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyayı nəzərdə tuturam. Qeyd etmək istəyirəm ki, o cümlədən Baltikyanı respublikalar da - onlar öz milli ənənələrini başqalarına nisbətən daha çox qoruyub saxlamağa çalışırdılar. O vaxt onları ümumiyyətlə, millətçi respublikalar hesab edirdilər, - buna baxmayaraq onlar öz konstitusiyalarında dövlət dilini yazmamışdılar.

Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu, o dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu. İndiyə qədər konstitusiyamızın 73-cü maddəsi - "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" maddəsi qüvvədədir. Bunu, yəni "Azərbaycan konstitusiyasının 73-cü maddəsi qüvvədədir" fikrini nəzərə alaraq yeni konstitusiyanın son layihəsini dərc edərkən yazdıq ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Ancaq sizə məlumdur ki, 1992-ci ildə başqa proseslər olmuşdur. 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisində dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edilmişdir. Bu müzakirə nəticəsində qərar qəbul olunub ki, Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir. O vaxt mən Bakıda yaşamırdım, Naxçıvanda idim. Eşitdiklərimdən, bildiklərimdən belə hiss etdim ki, bu qərar respublikada birmənalı qarşılanmayıbdır. Bu qərardan çox narazı olanlar var idi, onu çox bəyənənlər də var idi.

Sonra, konstitusiya layihəsini hazırlayarkən mən bunu araşdırdım. Bu barədə mənə əvvəl də demişdilər. Ancaq bir var ki, bir şeyi ordan-burdan eşidəsən, bir də var ki, özün araşdırasan. Mən bunu şəxsən özüm üçün araşdırdım və məlum oldu ki, bildiyiniz kimi, burada özbaşınalığa, volyuntarizmə yol verilə bilər. Mən bunu deyərkən əvvəlcədən xahiş və xəbərdarlıq edirəm ki, fikirlərim heç kəsə öz sözlərini demək üçün təsir etməsin. Mən sizə olmuş şeylərin xronologiyasını danışdım. İstəyirəm ki, burada sərbəst müzakirələr getsin.

Dövlət dili haqqında maddə konstitusiya qanunudur. Yəni bu, ya konstitusiyada olmalıdır, ya da, ona dəyişiklik edilərsə hüquqa görə, konstitusiya təcrübəsinə, qanunların qəbul edilməsi təcrübəsinə görə bu, konstitusiya qanunu kimi qəbul olunmalıdır. Ancaq bu məsələnin həllinə çox məsuliyyətsiz, səthi yanaşılmışdır. Qəbul olunmuş qərar haqqında mən hər hansı fikir söyləmək istəmirəm. Çünki əgər fikir desəm, siz belə başa düşərsiniz ki, mən hansısa tərəfi saxlayıram. Mən heç bir tərəf saxlamıram. Ona görə də bura, sizin görüşünüüzə şəxsən özüm gəlmişəm ki, fikrimi bilavasitə özüm sizə çatdırım. Ancaq hər bir şey görək özünə layiq qayda-qanunla edilsin.

Məsələn, mən sizə dedim ki, 1978-ci ildə bu maddəni konstitusiyaya yazmaq üçün üç-dörd ay müzakirə apardıq. Bu o demək deyildi ki, bizim aramızda "dövlət dilimiz Azərbaycan dili olmalıdır" fikrinə şübhə edənlər olmuşdur. Ancaq o zaman biz müstəqil deyildik. Sovetlər İttifaqının tərkibində idik və Sovetlər İttifaqının, Kommunist Partiyasının rəhbərliyindən asılı idik.

Ona görə də həm öz istəyimizi həyata keçirməli idik, həm də buna razılıq almalıydıq. Biz bundan ötrü müharibə etməyəcəydik, üsyan qaldırmayacaqdıq. Əgər kimsə hesab edir ki, üsyan qaldırmaq olardı - bu, ağılsız fikirdir.

Yəni mən onu demək istəyirəm ki, bu məsələlərin həlli zarafatyana, səthi ola bilməz. Bu, tarixi bir hadisədir. Biz müəyyən edirik ki, dövlət dilimiz hansı dildir. Bunun da səbəbi ondan ibarətdir ki, bizim dilimizə tarixdə müxtəlif cür münasibət olub və cürbəcür ad veriblər.

Ona görə də mən Milli Məclisin qərarının nəticəsinə toxunmayaraq və o barədə öz münasibətimi bildirməyərək yalnız həmin qərarın qəbul olunması prosedurası haqqında danışmaq istəyirəm. Belə bir mühüm qərar üç-dörd günün içərisində kiçik qrup adamın iradəsi, istəyi nəticəsində qəbul olunubdur. Bax, mən bunu heç bir vəchlə qanuni hesab etmirəm. Mən hesab edə bilmərəm ki, bu iş ciddi münasibət göstərilibdir.

Məsələ belə olmuşdur. Milli Məclisdə Azərbaycanın dövlət dili məsələsi müzakirə olunarkən Məclis üzvlərindən biri deyib ki, gəlin yazaq "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan türk dilidir", başqa birisi deyib ki, niyə belə yazırıq. Yazaq ki, "türk dilidir". Mübahisə gedibdir - mən bütün stenoqrama baxmışam. Kim necə çıxış edibsə, hamısı məlumdur. Mən sadəcə olaraq demək istəyirəm, indi buna heç ehtiyac da yoxdur, bunun indi əhəmiyyəti yoxdur. Bəlkə kimsə bununla maraqlanır, amma mən hesab edirəm ki, o qədər də maraqlı deyil.

Bəli, mübahisə gedibdir. Bir qismi buna etiraz edibdir, bir qismi isə əvvəlki təklifdən də qabağa gedərək deyib ki, yazaq "bizim dilimiz türk dilidir".

Məsələ Milli Məclisdə səsə qoyularkən həmin iclasda Milli Məclisin 50 üzvündən 39-u iştirak edibdir. Onların 26-sı dilimizin türk dili kimi qəbul olunmasına səs verib, 7-si, ya 8-i əleyhinə səs verib, qalanları isə bitərəf olubdur. Beləliklə də dövlət dilimizin adı dəyişilibdir. Hər bir şey etmək olar, əgər doğrudan da o, həqiqətə və bizim məqsədlərimizə uyğundursa. Ancaq belə məsuliyyətli işləri çox ağıllı, bacarıqlı, eyni zamanda xalqın iradəsinə əsaslanaraq görmək lazımdır.

1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya ümumxalq müzakirəsindən keçibdir. Deyilə bilər ki, o vaxt sovet dövrü idi, müzakirələr formal keçirdi. Bəli, bu sözü demək olar. Ancaq müzakirələr olubdur. O konstitusiya dərc edilibdir, onun barəsində xalqın məlumatı olubdur. Nəhayət, Ali Sovetin sessiyasında həmin konstitusiya yekdilliklə qəbul edilibdir.

İndi bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdir. Həmin səhv ondan ibarətdir ki, əgər Milli Məclis doğrudan da belə bir qərar qəbul etməli olsaydı, həmin qərar qanuna, konstitusiyaya görə Məclis üzvlərinin üçdə ikisi tərəfindən səs verildiyi halda qəbul olunmalı idi. Yəni konstitusiya qanunu sadə səs çoxluğu ilə yox, üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul olunmalıdır. Milli Məclisdə bu təklif səslərin üçdə ikisini toplaya bilməyib. 50 deputatdan 26-sı, yəni sadə səs çoxluğu ilə, bir səs üstünlüyünə görə qəbul olunubdur. Burada da konstitusiya qanunu pozularaq, volyuntarizm, özbaşınalıq edilərək belə bir qanunun qəbul olunduğu hesab edilməşdir.

Təəssüflər olsun ki, bu işi Milli Məclisin o vaxtkı sədri İsa Qəmbərov və o qrupa məxsus olan deputatlar ediblər. O dövrdə Azərbaycanın prezidenti olan Elçibəy də bu qanunu imzalayıbdır. Mən yenə deyirəm, bu qanunun məna və nəticəsinə kənara qoyaraq sadəcə

qanunvericilik nöqteyi-nəzərindən, dövlət məsuliyyəti nöqteyi-nəzərindən bu mühüm məsələyə nə qədər məsuliyyətsiz yanaşdıqlarını qeyd etmək istəyirəm.

Bilirsiniz ki, 1993-cü ilin iyun ayının ortalarından Ali Sovetə, Milli Məclisə mən sədrlik etməyə başladım. Mən dörd ay Milli Məclisə sədrlik etdim. O vaxt Milli Məclisin bəzi üzvləri bir neçə dəfə məsələ qaldırdılar ki, həmin qanun düzgün qəbul edilməmişdir. Yəni o, konstitusiya qanunu kimi qəbul olunmayıbdır - imzalanmasına baxmayaraq bu qanun saxta qanundur. Dedilər ki, gəlin buna yenidən baxaq. Mən buna imkan vermədim. Çünki əgər bir səhv buraxılıbsa, o vaxt buna cürbəcür münasibətlər olubdur və müəyyən gərginlik yaranıbdır. İndi bu səhvi biz tələsik düzəltməyə başlasaq və ya hesab etsək ki, bunu düzəltmək lazımdır - bu, yeni çətinlik yaradacaqdır. Mən buna imkan vermədim.

Ali Sovetin sədri Rəsul Quliyev məlumat verir ki, bu il də Məclisin üzvlərindən bir neçəsi bu məsələni yenidən qaldırıb. Yenə də buna imkan verilməyibdir. Ancaq indi, yeni konstitusiya qəbul etdiyimiz zaman bu məsələdə mövqələrimiz müəyyənləşdirilməlidir. Aydınlaşdırmalıyıq ki, hansı formanı qəbul edək. Biz ya bu layihədə olan ifadəni, ya komissiya üzvlərindən bir neçəsinin təklif etdiyi "dövlət dilimiz Azərbaycan türk dilidir" fikrini, yaxud da Milli Məclisin bir qrup üzvü tərəfindən qeyri-qanuni qəbul olunmuş formanı qəbul etməliyik. Həmin o qeyri-qanuni qanun icra olunur. İndi mənə deyirlər ki, bizim dərsləklərdə ana dilini türk dili kimi yazırlar. Mən soruşdum ki, bəs niyə belə yazırlar? Dedilər ki, bu cür qanun qəbul olunubdur. Ancaq qanunun özü də qeyri-qanuni yolla qəbul edilmişdir. Yəni o qanunun gücü yoxdur. Mən sizə bunu açıq deyirəm. Amma eyni zamanda mən hansı fikri qəbul edəcəyimiz barədə sizə öz mövqeyimi demirəm. Sadəcə olaraq anlatmaq istəyirəm ki, bu qanunun gücü yoxdur. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın müstəqillik dövründə bu tələsik tarixi məsələlərə bu qədər məsuliyyətsiz yanaşan insanlar hesab edirəm ki, xalq qarşısında xəyanət edirlər. Doğrudan da, əgər belə bir qanun lazım idisə, o, xalqın iradəsi ilə qəbul edilməli idi. Bunun üçün referendum keçirmək lazımdır. Həmin referendum sayəsində əgər bu nəticə əldə olunarsa, deməli, xalqın əksəriyyəti bunu istəyir. Yaxud da əgər referendum keçirmək istəmirlərsə, heç olmasa parlament çərçivəsində qanunu pozmayaydılar. Zorakılıq, volyuntarizm, vəzifəsindən sui-istifadə etmək - bax, dəhşətlisi budur. Təəssüf ki, bu, bizim həyatımızda çox vaxtlar olub. Ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər vəzifə tutandan sonra hesab edirdilər ki, xalqın taleyi də onların əlindədir, tarix də onların əlindədir - nə istəsələr onu edə bilərlər. Bax, dərd burasındadır. Bunları nəzərə alıb mən konstitusiya komissiyasında bu məsələ qalxan kimi belə bir təklif verdim: bu məsələyə səthi yanaşmaq olmaz. Bu məsələ xüsusi müzakirə olunmalıdır. Bu, birinci növbədə o dairələrdə xüsusi müzakirə olunmalıdır ki, həmin dairələr bu məsələdə səriştəlidir - yəni bu məsələdə onların biliyi, təcrübəsi var və onlar bu işin mütəxəssisləridir.

Mən sizə dedim ki, indi ümumxalq müzakirəsinə 1400 təklif verilibdir. Bunlar konstitusiyanın ayrı-ayrı maddələri haqqındadır. Onların 18-də təklif olunur ki, bizim dövlət dilimiz Azərbaycan dili yox, türk dili yazılsın. 1400 təklifin içərisində 18 təklif bir şey deyildir. Ancaq mən təkcə 18 təklifə görə yox, sadəcə belə bir halın yarandığına görə, belə bir hadisənin mövcud olduğuna görə və bəzi ziyalılarımızın bu fikirdə olduğuna görə bu məsələnin dərinəndən araşdırılmasını lüzumlu hesab edirəm.

Ona görə də komissiyanın son iclasında layihəni ümumxalq müzakirəsinə verərkən mən Ramiz Mehdiyevə tapşırdım ki, bu məsələ xüsusi müzakirə olunsun. Şübhəsiz ki, fabrikdə, zavodda, yaxud da kolxoz və ya sovxozda bunu xüsusi müzakirə etməyə ehtiyac yoxdur. Əlbəttə, oralardan da müəyyən fikir almaq olar. Bu məsələ xüsusi marağı olan dairələrdə xüsusi müzakirə

edilməlidir. Yəni bizim elmi müəssisələrdə, Elmlər Akademiyasında - burada dilçilik, ədəbiyyat, tarix, fəlsəfə, hüquq, şərqşünaslıq institutları var, görürsünüz ki, nə qədər elmi institutlarımız var, böyük təcrübəli, bilikli adamlarımız var, - sonra, universitetlərimizdə, məsələn, Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan dili, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və sair kafedrlar var, keçmiş pedaqoji institutumuzda - indi N.Tusi adına Pedaqoji Universitetdir - orada da dilçiliklə məşğul olan çoxlu kafedrlarımız var. Yəni bizim elm və tədris ocaqlarımızda xüsusi olaraq dilçiliklə məşğul olurlar. Yaradıcılıq ittifaqlarında, ilk növbədə Yazıçılar Birliyində - bu məsələni, yəni dili yazıçılar daha yaxşı bilirlər, həm tarix nöqteyi-nəzərindən, həm də onun tətbiqi nöqteyi-nəzərindən, - digər yaradıcılıq birliklərində bu məsələ müzakirə olunsun. Mən xahiş etdim ki, hər bir birlikdə, hər bir elmi idarədə olan müzakirələrin nəticələrini gətirin, biz onlara konstitusiya komissiyasında baxaq. Çox təəssüf edirəm ki, mənim bu göstərişim yerinə yetirilməyibdir. Mən bu göstərişi verəndən sonra şübhəsiz ki, başqa işlərlə məşğul idim. Bilirsiniz ki, oktyabrın 20-də mən Amerikaya getdim və 25-də axşam oradan qayıtdım, ondan sonra ayın 28-də metroda faciə baş verdi. Yəni mənim bu 15 gündəki fəaliyyətim, iş cədvəlim sizə məlumdur. Mən dünən bu işlə məşğul olmağa başladım və işçi qrupu ilə görüşərkən soruşdum ki, bu məsələni necə müzakirə etmişiniz, nə nəticəyə gəlmisiniz. Çünki layihədə Azərbaycan dilinin yazılması o demək deyildir ki, bu mütləq Azərbaycan dili olmalıdır.

Mən bir daha qeyd edirəm, biz layihədə Azərbaycan dilini ona görə yazmışıq ki, bu, bizim konstitusiyada yazılıbdır. Ondən sonra Milli Məclisdə qəbul olunmuş qərar qeyri-konstitusion qərardır. Bir halda ki, biz indi yeni konstitusiya qəbul edirik, cəmiyyətimizdə cürbəcür fikirlər var - bu fikirləri araşdırmaq, təhlil etmək lazımdır. Onlardan tarixilik nöqteyi-nəzərindən, bu günümüz və gələcəyimiz nöqteyi-nəzərindən doğru olanını qəbul etmək lazımdır. Yəni bu işdə xalqın iradəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu sahədə xalqın iradəsini ən yüksək səviyyədə bizim alimlərimiz, ziyalılarımız, xüsusən də ictimai elmlər sahəsində çalışan mütəxəssislərimiz, yazıçılarımız, şairlərimiz deyə bilirlər.

Ona görə də mən yenə çox narahat oldum. Göstərişlərimi yerinə yetirmədiklərinə görə əməkdaşlarımızı tənqid etdim. Onlar mənə belə izahat verdilər ki, guya sonra mənim göstərişimi müzakirə edərkən belə fikirləşiblər ki, bu cür müzakirə etmək lazım deyil, çünki bu, ajiotaj yaradacaqdır. Ona görə də belə hesab ediblər ki, gəlin bunu elə ümumi müzakirədən keçirək və xüsusi müzakirə etməyək. Mən bundan narazı oldum və ona görə də dünən göstəriş verdim ki, bütün dediyim sahələrin nümayəndələri və ümumiyyətlə kim istəyirsə bura dəvət olunsunlar. Mən dedim ki, Yazıçılar Birliyi üzvlərinin hamısını çağırın. Dünən axşam dedilər ki, orada 500 nəfər adam var. Mən dedim ki, onların 500-nü də çağırın. Biri dedi ki, orada bəzi adamlar belə də deyə bilər, elə də deyə bilər. Mən dedim ki, onları da çağırın. Qoy onlar nə deyirlərsə, gəlib burada desinlər. Hər deyilən sözdən bir mənə çıxır. Biz bundan niyə qaçmalıyıq ki. Mən dedim ki, siyasi partiyaların nümayəndələrini də çağırın. Eşitdim ki, müxalifət qəzetlərində bu maddəni tənqid edirlər və onlar Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarın tərəfdarlarıdır. Dedim ki, qoy onlar da gəlsin. Bura hamı gəlməlidir. Çünki bu bizim elə bir işimizdir ki, bunu gərək aşkar, açıq, heç kəsədən çəkinmədən müzakirə edək. Ona görə ki, ən düzgün, ən optimal fikrə gəlməliyik.

Son vaxtlar, deyəsən bu layihə dərc olunandan sonra hansısa bir müxalifət qəzetində oxudum ki, "bizim dilimizi vaxtilə Stalin və Mikoyan dəyişiblər, dilimizi Azərbaycan dili onlar adlandırıblar, indi də onların yolu ilə getmək istəyirik". Mən dünən onlara dedim ki, bilirsiniz, bax bunu yazan adamlar - əgər siz bu müzakirədən qaçmırsınızsa və hesab edirsinizsə ki, bu, ajiotaj yaradacaq, hesab edirsinizsə elə bu yazılan qəbul olunmalıdır - üç ildən sonra, beş ildən sonra,

xüsusən də Heydər Əliyev dünyadan gedəndən sonra götürüb yazacaqlar ki, "Heydər Əliyev Stalin və Mikoyanla birlikdə bizi bu yola gətirdi, yoxsa biz başqa yolla gedəcəydik". Mən bu tarixi məsuliyyətdən qorxmuram. Ancaq mən də araşdırıram. İstəyirəm ki, həqiqəti aydınlaşdıraq. Ona görə də xahiş edirəm ki, mənim bu çıxışımı vəziyyəti aydınlaşdırmaq niyyəti ilə qəbul edəsiniz. Mən bu barədə heç bir fikir söyləmirəm və heç söyləməyəcəyəm də. Mən bu fikri sizin sərəncamınıza verəcəyəm.

Buna görə də mən dedim ki, sizi dəvət etsinlər. Əvvəlcə fikirləşdim ki, müzakirəni özünüz aparasınız. Sonra qərara gəldim ki, yaxşı olar, buraya özüm də gəlim və bu fikirləri izah edim. Çünki özüm izah etməyəndə bəzən yenə də məsələni qarışdıracaqlar və fikirləri düzgün çatdırmayacaqlar. Mən sizə fikrimi özüm çatdırıram. Buraya televiziyanı da dəvət etmişəm. Burada nə deyilirsə, hamısını qoy yazsınlar və xalqa çatdırsınlar, hər şeyi aydınlaşdıraq. Məsələ bundan ibarətdir. Ona görə mən istəyirəm ki, siz məsuliyyəti dərindən dərk edərək müzakirə edəsiniz, bu məsələyə səthi yanaşmayasınız. Bu, çox mühüm məsələdir. Məsələni, bizim bəzi ziyalılar deyirlər ki, əgər indi biz Azərbaycan dili yazsaq, onda bəs Füzuli nə dilində yazıbdır? Cəlil Məmmədquluzadə nə dilində yazıbdır Belə sözlər deyirlər.

Eyni zamanda deyirlər ki, guya 1935-36-cı illərdə bizim dilimiz türk dili adlanıbdır və dilimizin adı o vaxt dəyişilibdir. Amma şəxsən mənə bu barədə tarixi bir sənəd yoxdur. Bu, hansı fərmanla, hansı qərarla, hansı sənədlə dəyişdirilibdir - bu, mənə yoxdur. Bilmirəm, bəlkə kimdəsə var.

Ancaq tariximiz elə olubdur ki, vaxtilə bizə "azərbaycanlı" da deməyiblər. İndi əgər biz Cəlil Məmmədquluzadəyə, Mirzə Ələkbər Sabirə, Nəriman Nərimanova və ya başqalarına istinad ediriksə, elə onların əsərlərində deyirlər ki, biz müsəlmanıq. Bəli, o vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Yazıların əksəriyyətində belədir. Bizə "azərbaycanlılar" da demirdilər, bəlkə türklər deyirdilər. Amma çox vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Nəhayət, XX əsrin axırlarında biz bu məsələləri tam aydınlaşdırmalıyıq və bu məsələyə nöqtə qoymalıyıq ki, bütün söz-söhbətə son qoyulsun.

Siz hansı qərarı qəbul etsəniz, həmin qərarı biz konstitusiyaya yazarıq.

Mən bununla da sözümlü qurtarıram. Ancaq iki kəlmə onu demək istəyirəm ki, mən bu danışdığımız dili - buna hansı dil deyirsiniz-deyin - çox gözəl dil hesab edirəm. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür. Qrammatika sahəsində həddindən artıq böyük nailiyyətlərimiz var. Şəxsən mən bu dili sevirəm.

Bilirsiniz ki, keçmişə qara yaxmaq istəyənlər bunu bir müddət etdilər. Ancaq bu, əhəmiyyətsizdir. Tarixi dəyişdirmək olmaz. Bizim dilçilərin, alimlərin xatirində olmalıdır ki, - deyərsən, - 70-ci illərin axırı idi - dövlət mükafatları verilirdi. Biz xüsusən Azərbaycan dili haqqında kitab yazmış böyük bir kollektivə dövlət mükafatı verdik. Bu mükafatı onun müəllifinə görə yox, əsərin özünə və bu kitabın dilimizin təhlilinə həsr olunmasına görə verdik. Adətən biz mükafatları bir romana, bir şerə, bir poemaya, bir teatr tamaşasına, bir rəsm əsərinə görə veririk. Amma bu mükafatı mən xüsusi mükafat hesab edirəm. Burada mənim şəxsi təşəbbüsüm, şəxsi məqsədim o olubdur ki, ictimaiyyət bir daha bilsin ki, biz dilimizin inkişafına nə qədər fikir veririk.

Bu müddətdə dilimizin böyük qrammatikası yaranıbdır. Böyük dərsliklər, əsərlər var. Respublikamızda böyük dilçilik institutu mövcuddur. Bizim böyük dilçilərimiz var, - yadımdadır, akademik Şirəliyev, Dəmirçizadə, - mən o vaxtkı adamları deyirəm, indi yaşayan alimlər adlarını demədiyimə görə məndən inciməsinlər. Bəli, bizim böyük alimlərimiz vardır.

Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir. Keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkologiyaya demək olar ki, Azərbaycan qədər fikir verən olmayıbdır. Təsadüfi deyildir ki, Sovetlər İttifaqında buraxılan yeganə "Türkologiya" jurnalı Azərbaycanda nəşr edilirdi. İndi də nəşr olunur. Yəni bu sahədə bizim böyük nailiyyətlərimiz var. Alimlərimiz, bilikli adamlarımız və belə zəngin dilimiz var.

Dilimizin 30-cu illərdəki vəziyyətini təsəvvür edin. Götürün, oxuyun 20-ci ildə yazılan kitabları. İndiki dilimizi götürün. Dilimiz nə qədər zənginləşib, nə qədər gözəlləşibdir, nə qədər cazibədar olubdur, nə qədər də şirindir. Bu bizim dilimizdir. Amma adını nə qoyacaqsınız - o, sizin işinizdir.

Mən dediyim bir-iki tənqidi sizin daha düz qəbul etməyiniz üçün Şahin Əliyevə söz verirəm. O, Milli Məclisin qəbul etdiyi həmin qərarı sizə oxusun...

Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasının dövlət dili haqqında 73-cü maddəsi Milli Məclisin məlum qərarı ilə ləğv olunmur, o, qüvvədədir. Milli Məclisin qəbul etdiyi bu qərar da qüvvədədir. Bax, respublikamızda belə qarışıqlıq yaranıbdır. O vaxt dövlət və hökumət başçıları, bu böyük məsuliyyəti üzərinə götürən adamlar belə qərarı, qanunu qəbul edərkən sizinlə məsləhətləşiblərmə? Onlar Elmlər Akademiyası, Yazıçılar Birliyi ilə, bizim bu alimlərimizlə, dilçilərimizlə məsləhətləşiblərmə? Əgər məsləhətləşməyiblərsə, əgər İsa Qəmbərov, İbrahim İbrahimov, İsgəndər Həmidov Azərbaycan xalqının dili haqqında da qərar qəbul edirlərsə, onlar çox böyük səhv edirlər.

Mən sizdən xahiş edirəm ki, bugünkü məsələni sərbəst müzakirə edəsiniz. Dözümlü olun, hərə öz fikrini desin. Heç kəs kənarda qalmasın, heç nədən çəkinməsin və heç kəs də narahat olmasın ki, onun dediyinə görə ya mənfə, ya da müsbət münasibət bəslənəcəkdir.

Mən sizi tərk edirəm. İstəmirəm ki, burada iştirakımla məsələnin müzakirəsi zamanı ya o tərəfə, ya bu tərəfə təsir edəm. Mən gəlmişdim ki, sizə sadəcə olaraq məlumat verim və məqsədimizi sizə çatdırım.

Güman edirəm ki, siz bu məsələni ətraflı müzakirə edib öz qərarınızı bizə çatdıracaqsınız. Mən sizin qərarınızı gözləyəcəyəm. Sağ olun.

"Azərbaycan" qəzeti, 1 noyabr 1995-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONSTITUSIYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN İCLASINDA AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN GİRİŞ SÖZÜ - PREZİDENT SARAYI, 12 OKTYABR 1995-Cİ İL**

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya tərəfindən yaradılmış işçi qrupu xeyli iş görübdür. Konstitusiya komissiyasında apardığımız müzakirələr əsasında, irəli sürülmüş təkliflər, müddəalar əsasında işçi qrupu konstitusiyanın layihəsini hazırlayıbdır. Bu layihə konstitusiya komissiyasının üzvlərinə paylanıbdır. Layihənin hazırlanıb təqdim edilməsindən bir neçə gün keçib və bəzi tədbirlərimiz olduğuna görə konstitusiya komissiyasını yığmaq mümkün olmamışdır. Mən layihə ilə tanış olandan sonra bu müddətdə konstitusiya komissiyasının işçi qrupunun bir sıra üzvlərinə bəzi təkliflərimi verdim, mülahizələrimi söylədim ki, onlar işləsinlər. Görülən əlavə işlərlə dünən tanış oldum. Hiss etdim ki, əlavə çox iş görülüb. Hesab edirəm ki, biz indi artıq konstitusiya layihəsini müzakirə edib, onu qəbul etmək səviyyəsinə gəlib çatmışıq.

Sizə paylanan bu layihəni əsas götürmək olar. Ancaq onun üzərində işləmək lazımdır. Layihənin üzərində işləmək üçün bir çox materiallar da hazırlanıb və bir çox fikirlər formalaşıbdır. Hesab edirəm ki, konstitusiyamızda bəzi müddəaları mütləq əks etdirməliyik. Mən sizdə olan layihə əsasında danışiram. Məsələn, bu layihənin giriş hissəsini bir az da genişləndirmək lazımdır. Giriş hissəsində milli dövlətçilik ənənələrimiz, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ilə əlaqədar fikirlər əks olunmalıdır. Giriş hissəsi Azərbaycanın Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı ilə əlaqələndirilməlidir.

Qəbul edəcəyimiz, konstitusiya müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk konstitusiyası, eyni zamanda uzunömürlü olmalıdır. Demək istəmirəm elə bir konstitusiya olmalıdır ki, bu, daim yaşasın, - bu, çox yaxşı olardı, şəxsən mən bunu arzu edərdim - ancaq elə edək ki, uzunömürlü olsun. Ona görə bu layihənin giriş hissəsində və konstitusiyanın maddələrində bir neçə fikri daha da dəqiqləşdirmək, genişləndirmək lazımdır.

Konstitusiyada insan hüquqları, azadlıqları haqqında maddələr çoxdur. Onlar da müəyyən qədər dəqiqləşdirilməli, təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda layihədə vətəndaşların vəzifələri barədə də lazımi qədər maddələr var. Amma güman edirəm ki, layihədə bu vəzifələr daha dəqiq ifadə olunmalı və bu maddələr daha da təkmilləşdirilməli, genişləndirilməlidir.

Respublikamızda Naxçıvan Muxtar Respublikası var. Layihədə Naxçıvan Muxtar Respublikasına həsr edilən, Naxçıvan MR-in statusu, muxtar respublikadakı dövlət qurumu haqqında maddələr olmalıdır. Bunlar işlənilməli və layihəyə əlavə edilməlidir. Bir neçə başqa fikir də var. Mən bunları işçi qrupunun üzvləri ilə görüşümdə demişəm və onlar bu barədə müəyyən materiallar hazırlayıblar. Ona görə də yaxşı olardı ki, indi konstitusiya komissiyasının üzvləri bu layihə ilə əlaqədar öz fikirlərini, əlavələrini, təkliflərini versinlər, işçi qrupunun üzvləri ilə mənim son günlər apardığım iş nəticəsində hazırlanmış materiallardan istifadə olunsun və bu gün sabaha qədər bu layihəni işləyib artıq qəbul edilmə səviyyəsinədək çatdıraq. Ona görə də kimin nə təklifi, fikri varsa buyursun. Biz bu gün, sabah işləməliyik.

Yekun sözü

14 oktyabr 1995-ci il

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın növbəti iclasıdır. Biz konstitusiya komissiyasının iclasını ilk dəfə iyunun 5-də keçirmişik. Komissiyanın üzvləri, komissiyanın yaratdığı işçi qrupu o vaxtdan indiyədək konstitusiya layihəsinin hazırlanması ilə müntəzəm olaraq məşğuldurlar. İndiyə qədər işçi qrupu daim işləyib, komissiya beş dəfə öz iclasını keçirib və hər dəfə də konstitusiya layihəsinin yaranması haqqında müzakirələr gedibdir. Bu konstitusiya komissiyasının altıncı iclasıdır. Güman edirəm ki, komissiyanın oktyabrın 12-də keçirdiyimiz iclasında biz çox ətraflı hazırlanmış layihəni müzakirə etdik və bu layihənin tamamilə hazır olduğunu hamımız birlikdə təsdiq etdik. Ancaq eyni zamanda bu layihə ətrafında müzakirələr, təkliflər oldu. Ona görə də biz bu təkliflərlə, tövsiyələrlə, məsləhətlərlə əlaqədar bir daha işçi qrupuna tapşırıdım ki, işi davam etdirdirsin. İş davam etdirilib.

Komissiyanın dünən axşam keçirilən iclasında verilən təkliflər nəzərə alınaraq konstitusiya layihəsi yenidən təqdim olunubdur. Mənə verilən məlumatlara görə, bu gün səhər saat 10-dan layihənin son variantı komissiyanın bütün üzvlərinə paylanıb. Güman edirəm ki, siz bu variantla, yəni burada edilən dəyişikliklərlə, əlavələrlə tanış olmusunuz, layihəni yenidən oxumusunuz. Ona görə də mən şəxsən hesab edirəm ki, konstitusiyanın layihəsi hazırdır.

"Azərbaycan" qəzeti, 15 oktyabr 1995-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONSTITUSIYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN İCLASINDA AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞI – PREZİDENT SARAYI, 26 İYUL 1995-Cİ İL**

İyulun 5-də biz yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasını keçirdik, yeni Konstitusiyanın layihəsinin hazırlanmasına, o cümlədən yeni parlamentə seçkilər keçirilməsi ilə əlaqədar qanun layihəsinin hazırlanmasına dair qərar qəbul etdik. O vaxt bu işləri görmək üçün Konstitusiya komissiyasının qərarı ilə işçi qrupu yaradıldı. İşçi qrupu həm Konstitusiya layihəsini, həm də parlament seçkiləri keçirmək üçün seçki qanunu layihəsini hazırlamaqla məşğuldur. Bu qrup indiyədək işləyib. Onların bir neçə dəfə görüşləri olub, qrupun üzvləri öz təkliflərini veriblər, mülahizələrini söyləyiblər. Keçən həftənin altıncı günü mən işçi qrupu ilə görüşdüm və seçki qanununun layihəsi barədə onlarla söhbət apardım, yəni onların gördükləri işlər haqqında müəyyən məlumat aldım.

Qeyd etdiyim kimi, komissiya həm Konstitusiyanın, həm də seçki qanununun layihələrini hazırlamalıdır. Seçki günü artıq noyabrın 12-nə təyin olunub. Vaxta çox az qalıb. Ona görə də belə hesab etdik ki, ilk növbədə seçki qanunu layihəsinə baxaq, onu tezliklə qəbul edib, seçkilərə hazırlıq işləri ilə məşğul olaq. Bundan sonra qısa vaxtda Konstitusiya layihəsinə baxıb onu da müzakirə edək. Buna görə də altıncı gün mən işçi qrupu ilə görüşərkən yalnız seçki qanununun layihəsi ilə maraqlandım. Bizim təxminən 5 saatdan artıq söhbətimiz oldu. İşçi qrupu üzvlərinin, demək olar ki, hamısı çıxış etdi, hərə öz fikrini dedi. Mən hər kəsin öz fikrini deməsi üçün imkan yaranmasına çalışdım. Güman edirəm ki, həmin iclasda belə bir şərait yarandı və qrupun üzvləri sərbəst olaraq öz fikirlərini dedilər.

Qrupun iclasında bir neçə məsələ haqqında - müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk parlamentinin birpalatalı, yaxud ikipalatalı olması barədə fikir müxtəlifliyi meydana çıxdı. Sonra bu seçkilərin hansı qayda ilə - majoritar sistem, proporsional sistem, yaxud qarışıq sistem üzrə keçirilməsi barədə və digər məsələlər, o cümlədən parlament üzvlərinin sayı haqqında da müxtəlif fikirlər söyləndi.

İşçi qrupunun iclasında biz belə qərara gəldik ki, bu fikir mübadiləsi ilə əlaqədar olaraq layihələrin üzərində bir də iş aparılsın və biz onu Konstitusiya komissiyasında müzakirə edək. Bilirsiniz ki, əvvəldən də bir neçə layihə var idi. Birpalatalı parlamentin yalnız majoritar sistem üzrə seçilməsi, birpalatalı parlamentin qarışıq, yəni majoritar və proporsional sistem üzrə seçilməsi, ikipalatalı parlamentin yuxarı palatasının majoritar, aşağı palatasının qarışıq - majoritar və proporsional sistem üzrə seçilməsi, birpalatalı parlamentə yalnız proporsional sistem əsasında seçkilər keçirilməsi haqqında layihələr vardır.

İşçi qrupunda apardığımız müzakirələr nəticəsində mən Konstitusiya komissiyasının müzakirəsinə bu gün iki layihə təqdim etmişəm. Layihələrdən birincisi birpalatalı parlamentin qarışıq - majoritar və proporsional, ikincisi ikipalatalı parlamentin yuxarı palatasının majoritar, aşağı palatasının qarışıq - majoritar və proporsional sistem üzrə seçilməsindən bəhs edir.

İki layihəni isə mən Konstitusiya komissiyasına təqdim etmirəm, çünki aparılan müzakirələrdə biz belə fikrə gəldik ki, təqdim olunan layihələr respublikamızda parlament seçkilərini demokratik şəraitdə keçirmək üçün daha əsaslı, daha əlverişlidir. Birpalatalı parlamentin yalnız majoritar sistem əsasında keçirilməsi barədə layihəyə şübhəsiz ki, etiraz etmək

mümkün deyil. Çünki dünyanın ən demokratik dövlətlərinin çoxunda, dünya təcrübəsində ən demokratik seçki sistemi majoritar sistem hesab olunur. Doğrudur, bəzi ölkələrdə parlamento seçkilər proporsional sistem, bəzilərinə isə qarışıq sistem üzrə keçirilir.

Məsələn, demokratiyanın ən geniş inkişaf etdiyi Qərb ölkələrində, o cümlədən bütün sahələrdə təcrübəsinə istinad etdiyimiz ABŞ-da seçkilər ancaq majoritar sistem əsasında keçirilir. Fransada da belədir.

Bu məsələ ilə əlaqədar biz respublikadan kənarda olan mütəxəssisləri də bu işə cəlb etmişdik. Mən onların bəziləri ilə söhbət aparmışam. Onlar məsləhət görürlər ki, respublikamızın şəraitini - keçid dövrünü, müharibəni, ərazimizin 20 faizindən çoxunun Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altında olmasını, ölkəmizdə bir milyondan artıq qaçqının olmasını nəzərə alaraq yalnız majoritar sistem tətbiq edilsin. Bizə belə təkliflər, tövsiyələr çox verilib. Fikirləşdik, müzakirə etdik, işçi qrupunun iclasında da belə qərara gəldik ki, bu fikirlərin hamısı doğrudur, majoritar sistem həqiqətən demokratik bir seçki sistemidir, respublikamızın indiki dövrü üçün çox uyğundur. Lakin Azərbaycanda bir çox partiyalar olduğuna, onlar seçkilərdə iştirak etməyə böyük həvəs göstərdiklərinə görə və respublikamızda parlament seçkilərində bir yenilik yaratmaq üçün biz belə fikrə gəldik ki, seçkilər qarışıq sistem əsasında keçirilsin. Ona görə də həm tam majoritar sistem əsasında, həm də tam proporsional sistem üzərində qurulmuş layihələri sizin müzakirənizə çıxarmışam.

Mən tam proporsional sistem üzrə hazırlanmış layihə haqqında da öz fikrimi deyə bilərəm. Bilirsiniz ki, bu seçkilər barədə müzakirələrimiz, söhbətlərimiz başlandıqdan indiyədək bir prezident kimi mən hələ heç bir sistem haqqında öz fikrimi deməmişəm ki, hansı sistem, hansı parlament quruluşu bizim üçün uyğundur. İşçi qrupunda apardığımız beş saatlıq müzakirədə də bunu demədim. Yəqin məlumdur, - mən istəmirəm ki, öz sözlümlə kiməsə təsir edim, istəyirəm tam sərbəstlik olsun. Amma bir halda ki, indi mən sizin müzakirənizə iki layihə çıxarıram, müzakirəyə çıxarmadığım layihələr barədə öz fikrimi deyirəm.

Birpalatalı tam majoritar sistem barədə fikrimi dedim və bir də təkrar edirəm ki, bu, doğrudan da demokratik, bizim üçün ən uyğun bir sistemdir. Ancaq respublikamızda çoxlu siyasi partiyalar mövcud olduğuna və onlar seçkidə fəal iştirak etmək haqqında bəyanatlar verdiklərinə görə, həmin bəyanatları nəzərə alaraq mən tam majoritar sistemi bu gün müzakirəyə çıxarmıram. Əgər komissiya üzvləri təkid etsələr, həmin layihəni də müzakirə etmək olar. Tam proporsional sistem üzrə layihəni də müzakirəyə ona görə çıxarmıram ki, - bu barədə fikrimi indiyədək deməmişəm, lakin indi demək istəyirəm - bu layihə respublikamız üçün heç də uyğun deyildir.

Azərbaycanda siyasi partiyalar təzə yaranıb. Cəmiyyətimizdə partiyalaşma prosesi ilkin dövrünü yaşayır. Partiyaların əksəriyyəti kiçikdir. Özlərini çox böyük partiyalar hesab edən partiyalar da hələ respublikamızın əhalisinin bütün təbəqələrini və bütün bölgələrini təmsil etmirlər. Mərkəzi seçki komissiyasının sədri Cəfər Vəliyev işçi qrupunun iclasında belə məlumat verdi ki, respublikadakı bütün partiyaların hamısının bir yerdə üzvlərinin sayı cəmi 450 minə yaxındır. Əgər belə isə, demək, onlar 7 milyon 500 min əhalinin hamısını şübhəsiz ki, təmsil edə bilməzlər. Ona görə də əgər biz tam proporsional sistem üzrə seçki aparsaq, onda parlament seçkilərində əhalinin hamısının rəyini ala bilməyəcəyik. Çünki partiyalar əhalinin hamısını təmsil etmirlər. Yenə də deyirəm, bir halda ki, respublikamızda cəmiyyətin partiyalaşma prosesi ilk addımlarını atır, partiyalar hələ tam formalaşmayıb, ən böyük partiyalar da - əgər onlar özlərini

Cəfər Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası
Konstitusiya və suverenlik ili - 2025

çox böyük hesab edirlərsə - hələ cəmiyyətdə lazımi nüfuz qazanmayıblar, ona görə də biz seçkiləri yalnız proporsional seçki sistemi üzrə keçirə bilmərik. Bax, buna görə mən bu layihəni də müzakirəyə çıxarmıram.

Beləliklə, müzakirəyə iki layihə çıxarılır: birincisi - birpalatalı parlament, qarışıq - majoritar və proporsional sistem üzrə; ikincisi - ikipalatalı parlament, yuxarı palata - majoritar, aşağı palata - qarışıq sistem üzrə. İşçi qrupunun iclasında fikir müxtəlifliyi olduğuna görə mən bu layihələrin ikisini də müzakirəyə çıxarıram.

Bu layihələr sizə paylanıb. Güman edirəm ki, siz bu layihələri artıq oxumusunuz, ola bilər, onların üzərində işləyib təhlil edə bilmisiniz. Əlbəttə, layihələr sizə paylandığına görə məruzəyə ehtiyac olmazdı. Ancaq yenə də qoy birpalatalı parlament layihəsi haqqında Şahin Əliyev, ikipalatalı parlament layihəsi barədə Səfa Mirzəyev qısa məlumat versin.

"Azərbaycan" qəzeti, 27 iyul 1995-ci il.